

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Формування лідерських навичок
у молодших школярів як чинника розвитку
їх соціальної компетентності**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 613 групи
Гафу Ніколета Радівна

Керівник:

кандидат педагогічних наук,
доцент **Піц І. І.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри*

протокол № 4 від 12 листопада 2024 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Гафу Н.Р. Формування лідерських навичок у молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 127 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню формування лідерських навичок у молодших школярів як важливого чинника розвитку їхньої соціальної компетентності. У роботі проаналізовано теоретичні підходи до визначення лідерських якостей, їх складові та значення для особистісного розвитку дитини. З'ясовано сутність лідерських навичок як необхідного елемента соціальної компетентності, що формує вміння дітей співпрацювати, приймати відповідальність, взаємодіяти з однолітками, приймати рішення та долати комунікативні бар'єри.

Ключові слова: лідерські навички, лідерські якості, лідерство, молодший школяр, лідерські навички молодших школярів, соціальна компетентність, організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок молодших школярів.

ABSTRACT

Gafu N.R. Formation of leadership skills in younger schoolchildren as a factor in the development of their social competence. – Manuscript. Qualification work for obtaining the Master's degree in specialty 013 Primary education. – Yury Fedkovich Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2024. 127 p.

The master's work is devoted to the study of the formation of leadership skills in younger schoolchildren as an important factor in the development of their social competence. The paper analyzes theoretical approaches to defining leadership qualities, their components and significance for the child's personal development. The essence of leadership skills as a necessary element of social competence that forms children's ability to cooperate, accept responsibility, interact with peers, make decisions and overcome communication barriers is clarified.

Key words: leadership skills, leadership qualities, leadership, junior high school student, leadership skills of junior high school students, social competence, organizational and pedagogical conditions of formation of leadership skills of junior high school students.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають послання на відповідне джерело.

_____ Р. Н. Гафу

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	11
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	11
1.1. Ретроспективний аналіз проблеми формування лідерських навичок в науковій літературі	11
1.2. Сутнісна характеристика поняття «лідерські навички молодших школярів» з позиції компетентнісного підходу	25
1.3. Специфіка формування лідерських навичок в учнів молодшого шкільного віку	35
1.4. Роль лідерських навичок у розвитку соціальної компетентності молодших школярів	46
Висновки до першого розділу.....	52
РОЗДІЛ 2	55
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	55
2.1. Діагностика рівнів сформованості лідерських навичок молодших школярів	55
2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності	67
2.2.1. Використання інтерактивних методів навчання з метою формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності.....	68
2.2.2. Створення ситуації успіху для молодших школярів з метою формування їх лідерських навичок	74

<i>2.2.3. Готовність вчителів початкових класів до формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності</i>	<i>79</i>
Висновки до другого розділу	87
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
ДОДАТКИ.....	107

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одна з характерних рис сучасного періоду розвитку цивілізації полягає в тому, що навколишній світ дуже стрімко змінюється. При цьому масштаби змін, що відбуваються практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства, настільки значні, а їх соціально-економічні та психологічні наслідки настільки радикальні, що можна цілком обґрунтовано говорити про виникнення нової глобальної проблеми розвитку цивілізації – проблеми людини у світі, що змінюється.

Вчені сходяться на думці, що лідерами не народжуються, а стають. Зазначається, що будь-яка особа має потенційну можливість стати лідером. Але незважаючи на це, статистичні дані говорять про те, що лише 5% людей реалізують себе в ролі успішного лідера. Ось чому системі освіти потрібні нові психолого-педагогічні підходи до процесу цілеспрямованого розвитку лідерських здібностей у підростаючого покоління. Лідер - яскрава людська індивідуальність, здатна виявити ініціативу, взяти на себе відповідальність. Це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе відповідальні рішення, що зачіпають їх інтереси та визначають напрям та характер діяльності всієї групи. Такі особистості формуються та розвиваються вже у дитячих колективах.

Нині країни наполегливо і цілеспрямовано проводиться послідовна робота з оновленню шкільної освіти. Основним її змістом є досягнення найвищої якості навчання на основі інтеграції до міжнародного освітнього простору та впровадження інновацій. Це завдання особливо зростає за умов початкової школи, оскільки періодом активного формування дитини, визначення своїх нахилів і здібностей є молодший шкільний вік. Саме початкова школа покликана забезпечити становлення дитини, цілісно розвинути її здібності, створити умови для її всебічного розвитку. Тому так важливо саме в цей період знайти приховані здібності в дитині та розвивати їх.

У сучасних умовах розвитку суспільства та становлення ринкової економіки успіх кожної людини залежить від уміння працювати в умовах конкуренції: швидко реагувати на зміни, що відбуваються, аналізувати інформацію і прогнозувати подальший хід подій, приймати відповідні рішення і діяти, відповідно до них. Розвиток соціальної активності, лідерської цілеспрямованості необхідно розпочинати вже у молодшому шкільному віці. Саме в цей період закладається фундамент майбутньої особистості, розвиваються різноманітні відносини до людей, різних видів діяльності, себе. У зв'язку з цим сучасна педагогічна практика повинна спиратися на особистісно-орієнтовану освіту, з позицій якого дитина розглядається як суб'єкт педагогічного процесу, де найбільша увага приділяється створенню оптимальних умов для інтелектуального, соціального та емоційного розвитку особистості, що росте. Вивчення механізмів прояву активності дитини та процесу розвитку її лідерського потенціалу має винятково важливе значення для пошуку ефективних шляхів та засобів, що сприяють становленню активності особистості. Високий рівень соціального, психологічного, інтелектуального розвитку допоможе зайняти дитині лідируючі позиції не лише у теперішньому, а й у майбутньому оточенні, і навіть сприяє найповнішій реалізації здібностей у різних видах діяльності.

Шкільний вік – це тривалий період розвитку особистості, коли виникає потреба у самоствердженні, самореалізації, зокрема у лідерській діяльності. Проблема раннього виявлення, розвитку та навчання майбутніх лідерів нині активно вивчається в психології та педагогіці різних країн світу. Зростає її популярність і у вітчизняній психолого-педагогічній науці, а також і в освітній практиці.

Тим часом розвиток соціальної активності слід формувати саме в молодшому віці, оскільки саме цей вік є періодом формування моральних ідей, норм та правил. У початковій школі учень – «суспільний» суб'єкт, який тепер несе значну соціальну відповідальність, за реалізацію якої отримує громадську оцінку. Вся система життєвих відносин дитини перебудовується і багато в

чому залежить від того, як вона справляється з новими вимогами. У зв'язку з цим сучасна педагогічна практика повинна базуватися на особистісно-орієнтованому вихованні, виходячи з позиції, коли дитина розглядається суб'єктом педагогічного процесу, приділяючи максимальну увагу створенню оптимальних умов для інтелектуального, соціального та емоційного розвитку особистості, яка зростає.

Наявність лідерських якостей, високий рівень соціального, інтелектуального та психологічного розвитку дитини дозволить їй почуватися впевнено, гармонійно розвиватися, сміливо висувати перед собою цілі та досягати їх. Дитина, яка має такий рівень розвитку, зможе зайняти лідируючі позиції не лише у її, а й у майбутньому оточенні.

Стан дослідження проблеми. Проблема розвитку лідерства привертала увагу представників різних напрямів упродовж багатьох століть. У таємницю цього явища намагалися проникнути Конфуцій, Аристотель, Платон та багато інших.

Поняття лідерства широко поширене в соціології, політології, психології, педагогіці та в інших науках про людину і суспільство. Цьому феномену присвячено безліч досліджень відомих західних учених, як-от А.Адлер, З.Фрейд, К.Юнг та інших. На заході існує понад тридцять дослідницьких центрів, які займаються вивченням лідерства. Така велика кількість дослідницьких центрів свідчить про актуальність цього феномену.

Теоретичні аспекти формування лідерських якостей особистості розглянуто у працях відомих дослідників Д.Алфімова та В.Ягоднікової. Учені наголошують на тому, що формування та розвиток лідерських якостей це безперервний процес, який відбувається протягом усього життя, проте сенситивним періодом, звичайно, є період навчання дитини у початковій школі. Окремі аспекти окресленої проблеми стали предметом дослідження багатьох науковців, зокрема:

- особливості лідерства розкриті в працях таких вчених, як В.Бажанюк, В.Камишин, В.Ковальчук, А.Мітлош, В.Моляко, В.Татенко, Л.Ткаченко та ін.;
- теорію і практику формування лідера досліджували О.Романовський, Т.Гура, А.Книш, В.Бондаренко та ін.;
- розкриттю сутності, технології, процесів та механізмів розвитку лідерства присвяти свої праці Л.Сергєєва, В.Кондратьєва, М.Хромей та ін.;
- особливості формування лідерських якостей в умовах освітнього процесу присвячені наукові розвідки Д.Алфімова, С.Клепко, Л.Литвинюк, Г.Старкової та ін. тощо.

Проте, досліджень, присвячених виявленню особливостей формування лідерських навичок в учнів молодшого шкільного віку існує недостатньо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи відповідає науковій проблемі кафедри: «Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок як чинника розвитку соціальної компетентності молодших школярів.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні засади формування лідерських навичок як наукової проблеми;
- з'ясувати сутність формування лідерських навичок та їх роль у розвитку соціальної компетентності молодших школярів;
- емпірично дослідити рівні сформованості лідерських навичок молодших школярів;
- розкрити організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності.

Об'єкт дослідження – процес формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок учнів початкової школи як чинника розвитку їх соціальної компетентності.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення та систематизація психолого-педагогічної літератури, порівняльний аналіз різних педагогічних і психологічних підходів до формування лідерських навичок) та емпіричні (анкетування, опитування, спостереження, експеримент).

Теоретичне значення результатів дослідження. Дослідження сприяє поглибленню розуміння таких ключових понять, як лідерські навички, соціальна компетентність, а також взаємозв'язок між лідерством і соціальною адаптацією, виявленню нових підходів до трактування цих понять, що є необхідним для подальших досліджень у даній сфері. У дослідженні науково обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, які сприяють формуванню лідерських навичок у дітей молодшого шкільного віку, що може стати основою для розробки нових методичних рекомендацій для вчителів і допоможе краще організувати освітній процес.

Практичне значення результатів дослідження полягає в його застосуванні на різних рівнях освітньої та виховної діяльності. Впровадження результатів дослідження у педагогічну практику підвищить якість освітнього процесу, оскільки лідерські навички сприяють активній участі учнів у шкільному житті, їхній соціальній активності та комунікації. Учні, які володіють лідерськими навичками, краще працюють в групах, проявляють ініціативу та готовність до вирішення проблем, що позитивно впливає на весь навчальний процес. Також результати дослідження можуть бути використані в рамках підвищення кваліфікації педагогів.

Апробація результатів дослідження. Результати кваліфікаційного дослідження було апробовано під час виступу на засіданні методичної ради ОЗ

Годинівський ліцей Острицької ТГ в межах проходження професійної (методично-організаційної) практики.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (106 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 127 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Ретроспективний аналіз проблеми формування лідерських навичок в науковій літературі

Розглядаючи будь-яку колективну життєдіяльність, можна зауважити, що вона має дуже складну структуру, де одні регулюють цей процес, інші чітко виконують висунуті вказівки. Це соціально-психологічне явище супроводжує людство протягом всього існування.

У сучасній українській мові це явище носить назву «лідерство», в корені якого лежить слово «лідер», що походить від західнонімецького *laithjan*, що поступово перетворилося на дієслово англійської мови *to lead* зі значенням «вісті», а в XIII ст. – у іменник *a leader*, що має значення «той, хто веде, тобто спрямовує рух, показує шлях, допомагає або змушує йти з собою і за собою» [20].

Лідерство, як свідчить історія, здатне як сприятливим, так і руйнівним чином впливати на людство, тому даний феномен не може бути проігнорований жодною державою: його вивчення є стратегічно важливим. Не меншу значимість феномен має і щодо окремої особистості: у природі людини лежить прагнення перемоги, самовираження, впливу оточуючих. Ще Адлер говорив, що недолік взаємодії, здатності проявити себе, висунути власні інтереси ведуть у результаті виникнення почуття власної неспроможності і невдоволення життям, що є коренем всіх невротичних або неадаптивних (*maladaptive*) життєвих стилів [44], що також підкреслює необхідність вивчення цього явища.

Проблема розвитку лідерських навичок – важлива психолого-педагогічна проблема, значимість якої зумовлена тим, що країні потрібні лідери нового формату: відкриті для взаємодії та співробітництва, мобільні, творчі, широко освічені.

Інтерес до філософії та практики лідерства у сучасному світі має під собою серйозні підстави. Навколо поняття лідерства та проблеми його розвитку йшли і, мабуть, ще довго йтимуть суперечки. Це пов'язано і з багатозначністю, поліфонічністю самого явища, і з різноманітністю підходів до його природи.

Поняття лідерства має глибокі історичні корені, що сягають давніх цивілізацій. Вже в античні часи філософи, такі як Платон та Аристотель, досліджували природу лідерства та його вплив на суспільство. Вони бачили лідерство не тільки як управлінську функцію, але й як моральне зобов'язання перед суспільством.

Платон (427–347 рр. до н.е.) був одним з перших, хто глибоко розглядав питання лідерства в контексті управління державою. У своїй праці «Держава» Платон обґрунтовував концепцію «філософа-царя», підкреслюючи, що лідерство повинно бути у руках тих, хто має найглибше розуміння добра, справедливості та істини. На його думку, ідеальний лідер — це людина з високими моральними якостями, освічена і здатна приймати рішення на основі розуму та справедливості, а не особистих інтересів. Платон вважав, що не кожен може бути лідером — лише ті, хто здатний досягти високого рівня філософського пізнання [106].

Аристотель (384–322 рр. до н.е.), учень Платона, також досліджував питання лідерства в контексті політики і управління. У своїй праці «Політика» він розглядає різні форми правління, включаючи монархію, аристократію та демократію. На відміну від Платона, який вважав філософів найкращими правителями, Аристотель був більш прагматичним. Він стверджував, що найкраща форма правління — це та, яка відповідає потребам конкретного суспільства [106].

Аристотель також підкреслював важливість етики для лідера. Він розглядав лідерство як взаємодію між правителем і громадянами, де правитель повинен діяти в інтересах громади. Для Аристотеля лідер — це людина, яка керується моральними чеснотами і турбується про спільне благо.

У своїх трактатах Марк Туллій Цицерон (106-43 рр. до н.е.) – римський філософ і політик, наголошував на тому, що ідеальний лідер повинен володіти як моральними якостями, так і знаннями про право і політику. Цицерон підкреслював, що лідер повинен бути справедливим, мудрим і дбати про благо суспільства, а не про власну вигоду. Він також вважав, що лідерство має бути підпорядковане законам і повинно захищати права і свободи громадян [106].

У Середньовіччі погляди на лідерство були тісно пов'язані з релігією і монархічними формами правління. Лідери часто вважалися «Божими обранцями», а їхня влада – даною Богом.

Один з найвпливовіших християнських філософів, Августин Аврелій (354-430 рр.), вважав, що лідери повинні бути слугами Бога і діяти в його імені. У своїй праці «Про град Божий» (*De Civitate Dei*) він розглядає владу як частину божественного плану. Лідер повинен бути скромним, справедливим та відповідальним, дбаючи про духовне і матеріальне благо своїх підданих. Августин наголошував, що правитель має прагнути служити суспільству так, як Христос служив своїм учням [103].

Тома Аквінський (1225–1274 рр.) – один із найвизначніших теологів та філософів середньовіччя, розвивав концепцію лідерства, підпорядкованого моральним принципам і християнським чеснотам. Він наголошував на важливості моральної досконалості правителя. У своїй праці «Сума теології» Аквінський стверджував, що влада походить від Бога, але її використання повинно бути спрямоване на досягнення загального блага, ідеальний лідер повинен керуватися принципами любові, справедливості і милосердя [103].

Середньовічна концепція лідерства також була тісно пов'язана з образом святого монарха. Королі та імператори вважалися помазаниками Божими, і їхня влада сприймалася як божественна. Король був не лише політичним, але й духовним лідером, який повинен був дбати про збереження віри, морального порядку та справедливості.

В епоху Відродження (XIV–XVI століття) філософія відродила інтерес до античних ідей про лідерство, але з акцентом на гуманізм і роль особистості в історії.

Найперше визначення лідерства було дано в XIV столітті політиком, істориком, філософом Нікколо Макіавеллі. На його думку, політичний лідер – це правитель, який згуртовує та представляє все суспільство і використовує будь-які засоби для підтримки громадського порядку та збереження свого панування. Завдяки працям Нікколо Макіавеллі, що визначає природу, функції та інструменти лідерства, воно набуває широкого поширення. Варто зазначити, що філософ визначив зміст лідерства, спираючись на власні спостереження за правителем та його взаєминами із підданими. В основі лідерства, за Макіавеллі, лежить прагнення влади, володіння якої передбачає отримання багатства і привілеїв.

Він вважав, що прагнення влади не залежить від особистих переваг або недоліків, а діє на зразок об'єктивного закону, що не залежить від волі і свідомості людей. Успіх у просуванні до вершин влади визначений не так інтенсивністю орієнтації на владу, як готівкою. Перевага буде на боці правителя тільки тоді, коли він враховує психологію людей, знає особливості їхнього образу думок, моральні принципи, гідності та недоліки [72]. Теорія лідерства Макіавеллі була загальноприйнятою до XVIII століття.

Англійський філософ і гуманіст Томас Мор (1478–1535 pp.) у своїй праці «Утопія» описав ідеальне суспільство, в якому лідер має бути мудрим і справедливим. Мор наголошував на важливості освіти і розуму в управлінні державою. Його утопічний лідер не мав особистих інтересів і діяв лише для блага суспільства.

Еразм Роттердамський (1466–1536 pp.), один із провідних гуманістів Відродження, розглядав лідерство в контексті морального виховання. Він вважав, що ідеальний лідер повинен бути вихованим, освіченим і мудрим. Лідерство, на його думку, має ґрунтуватися на розумі, етиці і доброчесності, а не на силі чи жорстокості.

Таким чином, погляди на лідерство в епоху античності, середньовіччя та Відродження мали різні акценти. В античності лідерство розглядалося через призму моральності та філософії, у середньовіччі – як божественна місія, а у Відродженні – як раціональне і гуманістичне мистецтво управління. Ці різні підходи сформували основу сучасних концепцій лідерства, які вивчають взаємодію між моральними якостями, знаннями і контекстом, у якому діє лідер.

Лише з XIX століття лідерство починає досліджуватися, фокусуючись не лише на використанні влади та повноважень. Увага вчених була переключена на вивчення окремих рис характеру лідерів та їх стилів поведінки. В цілому для всіх робіт цього періоду характерно те, що ця проблема розглядалася загально: дослідники лише висловлювали свої думки, які аргументували історичними чи літературними прикладами.

Систематичне наукове вивчення лідерства розпочалося наприкінці XIX — початку XX століття у західній психології та соціології. І лише XX століття започаткувало експериментальне вивчення лідерства. До кінця століття у дослідженні проблеми вже відбуваються важливі зміни, що відобразили демократичні та економічні перетворення у суспільстві. З'явилися нові об'єкти для розгляду – підприємці, депутати та їхні виборці тощо.

Однією з перших теорій була теорія «Великих людей» (Great Man Theory), яка стверджувала, що лідерами народжуються, а не стають. Цей підхід акцентував увагу на вроджених якостях та харизмі видатних особистостей, таких як Наполеон Бонапарт чи Авраам Лінкольн [102]. Теорія стверджує, що саме визначні люди, так звані «великі люди», є головною рушійною силою історії та прогресу. Прикладами таких видатних особистостей є історичні фігури, як Олександр Македонський, Юлій Цезар, Наполеон Бонапарт, Уїнстон Черчилль, Махатма Ганді та інші, які, на думку прихильників теорії, зробили визначний вплив на хід історії завдяки своїм унікальним якостям. Великими лідерами, як вважає теорія, стають ті, хто проявляє свої видатні здібності у складних та кризових ситуаціях. Це може бути війна, революція,

соціальний конфлікт або інший переломний момент, де лідери з'являються як рятувальники або керманичі, здатні впливати на інших і привести їх до перемоги або змін. Харизма є однією з центральних характеристик великих лідерів у межах цієї теорії. Вона забезпечує здатність лідера впливати на послідовників, викликати довіру і захоплення, об'єднувати людей навколо спільної мети. Харизматичні лідери володіють внутрішньою силою, що дозволяє їм спонукати маси до дій та слідування їхнім ідеалам.

Не дивлячись на те, що теорія «Великих людей» була дуже популярною на початку XX століття, вона піддалася значній критиці в подальші десятиліття. Серед основних аспектів критики виділяють: ігнорування соціальних та культурних факторів (оскільки лідерські здібності можуть бути результатом соціального середовища, виховання або досвіду, а не лише вроджених якостей); суб'єктивність визначення «великих людей» (тобто те, що вважається визначною лідерською якістю в одній ситуації, може не мати такого ж значення в іншій); недостатня увага до процесу навчання та розвитку лідерських навичок (оскільки теорія заперечує можливість навчання лідерству або розвитку лідерських навичок через досвід, освіту та практику).

Хоча теорія «великих людей» більше не є домінуючою в сучасних дослідженнях лідерства, вона все ще має певний вплив. Наприклад, концепція харизми продовжує відігравати важливу роль у дослідженнях лідерства, особливо в контексті політичних або військових лідерів. Проте сучасні теорії, такі як трансформаційне або ситуаційне лідерство, значно розширюють розуміння лідерських якостей, визнаючи важливість контексту та можливість розвитку цих якостей через навчання і практику.

Теорія рис (Trait Theory) лідерства, яка була популярною в 1940-1950-х роках, є однією з ранніх спроб науково дослідити, що саме робить людину лідером. Згідно з цією теорією, лідерами стають не через обставини або навчання, а через певні вроджені особистісні риси, які відрізняють їх від інших. Основна ідея полягала в тому, що лідерські якості можна виміряти і ідентифікувати [50].

Теорія стверджує, що існує фіксований набір рис, які характерні для успішних лідерів. Ці риси включають особистісні якості, такі як інтелект, харизма, рішучість, мужність, ініціативність, здатність приймати рішення, впевненість, цілеспрямованість і висока відповідальність. У рамках цієї теорії, лідерами не стають, а народжуються. Люди, які мають вроджені риси лідера, природно виявляють здатність впливати на інших і вести їх до досягнення спільних цілей. Це означає, що лідерські якості не можуть бути повністю сформовані через навчання або практику — вони мають біологічне або генетичне підґрунтя. Науковці, які підтримували цю теорію, вважали, що риси лідерства універсальні для всіх ситуацій. Незалежно від контексту або культури, лідери повинні володіти певними особистісними характеристиками для успіху в будь-якій сфері (політиці, бізнесі, армії тощо).

Дослідники, такі як Гордон Олпорт та Реймонд Кеттелл, працювали над визначенням універсальних рис, що відрізняють лідерів від інших людей. Найчастіше виявленими рисами лідерів були: інтелект, харизма, рішучість, соціальні навички [102].

Попри те, що теорія рис зробила значний внесок у розуміння лідерства, вона була піддана суттєвій критиці:

- вона не враховує вплив середовища або ситуації на розвиток лідерських навичок. Наприклад, людина може проявити лідерські якості в одній ситуації, але не в іншій. Пізніші дослідження показали, що успішне лідерство залежить не тільки від особистісних характеристик, але й від контексту;
- незважаючи на численні спроби ідентифікувати універсальні риси лідерів, не вдалося встановити чіткий набір якостей, які були б властиві всім успішним лідерам у всіх ситуаціях. Наприклад, деякі лідери були харизматичними і впевненими, а інші — скромними і тихими, але не менш ефективними;
- теорія рис припускає, що лідерські якості є вродженими, але сучасні підходи до лідерства підкреслюють, що багато рис можна розвинути

через навчання, досвід і самоусвідомлення. Наприклад, емпатію, комунікаційні навички і навіть харизму можна вдосконалювати через навчання і практику [102].

Незважаючи на недоліки, теорія рис залишила важливу спадщину. Вона започаткувала дискусії щодо природи лідерства і спонукала науковців досліджувати лідерські якості. Хоча пізніші підходи, такі як поведінкові та ситуаційні теорії, більш повно розглянули лідерство, теорія рис була першим кроком до систематичного вивчення цієї теми.

У 1950-1960-х роках увага переключилася на поведінкові теорії лідерства (Behavioral Theories), які виникли як відповідь на недоліки теорії рис, яка концентрувалася на вроджених особистісних якостях лідерів. На відміну від теорії рис, поведінкові теорії підкреслювали, що лідерство — це не стільки питання особистісних рис, скільки питання поведінки. Згідно з цими теоріями, лідерські навички можна навчати і розвивати через вивчення та модифікацію поведінки. Іншими словами, лідерство може бути навчено через правильну підготовку та розвиток специфічних навичок.

Курт Левін був одним з перших, хто намагався емпірично дослідити різні стилі лідерської поведінки. У 1930-х роках він провів серію експериментів, які стали відомими як експерименти Левіна з лідерства. Левін ідентифікував три основні стилі лідерства [105]:

- авторитарний стиль: лідер приймає всі рішення самостійно, не консультується з групою і диктує завдання. Цей стиль є більш директивним і строгим;
- демократичний стиль: лідер залучає членів групи до прийняття рішень, і спільно їх обговорює. Такий підхід стимулює співпрацю і створює сприятливу атмосферу для інновацій;
- ліберальний стиль (*laissez-faire*): лідер надає групі повну свободу в ухваленні рішень, намагаючись мінімально втручатися в процес. Цей стиль підходить для команд з високою самостійністю та компетентністю.

К.Левін дійшов висновку, що демократичний стиль лідерства зазвичай є найефективнішим у створенні мотивації та згуртованості в групі, хоча різні ситуації можуть вимагати різних підходів.

У 1940-1950-х роках група дослідників з Університету штату Огайо, зокрема Ральф Стогдилл (Ralph Stogdill), провели дослідження, в яких вони ідентифікували дві основні поведінкові категорії лідерства:

- організація діяльності (initiating structure): це поведінка лідера, спрямована на структурування ролей, визначення завдань, чітке встановлення цілей і створення правил для досягнення результатів. Цей аспект зосереджений на продуктивності та досягненні цілей;
- організація взаємин (consideration): це поведінка, яка сприяє створенню гарних відносин між лідером і членами групи. Лідер демонструє турботу про підлеглих, виявляє довіру, підтримку і зацікавленість у їхніх потребах. Цей аспект є більш соціально орієнтованим і зосереджений на задоволенні учасників [104].

Дослідники університету Огайо виявили, що ефективні лідери можуть поєднувати обидва стилі, залежно від потреб групи та завдань.

Паралельно з дослідженнями в Огайо, у 1950-х роках в Університеті Мічигану проводились подібні дослідження під керівництвом Ренсіса Лайкерта (Rensis Likert). Лайкерт і його команда також розглядали лідерство з точки зору поведінки і поділяли лідерів на дві категорії:

- лідери, орієнтовані на завдання (task-oriented): ті, які зосереджуються на досягненні цілей, ефективному виконанні завдань і підвищенні продуктивності;
- лідери, орієнтовані на людей (employee-oriented): ті, які більше піклуються про добробут своїх підлеглих, створюють хорошу атмосферу в колективі і сприяють розвитку співпраці.

Лайкерт стверджував, що лідери, орієнтовані на людей, зазвичай досягають кращих результатів, оскільки підлеглі більш мотивовані і працюють продуктивніше в позитивній атмосфері.

У 1960-х роках дослідники Роберт Блейк (Robert Blake) і Джейн Моутон (Jane Mouton) розробили управлінську решітку (Managerial Grid), яка класифікує стилі лідерства за двома осями:

- орієнтація на виробництво (concern for production): це ступінь уваги, яку лідер приділяє досягненню цілей, підвищенню ефективності та продуктивності
- орієнтація на людей (concern for people): це ступінь, у якій лідер дбає про потреби та добробут підлеглих [104].

На основі цих двох вимірів було виділено кілька основних стилів лідерства, таких як:

- патерналістський стиль: висока орієнтація на людей, але низька на завдання;
- авторитарний стиль: висока орієнтація на завдання, але низька на людей;
- демократичний стиль: висока орієнтація на обидві осі — і на людей, і на виробництво.

Блейк і Моутон стверджували, що найефективнішим є демократичний стиль, оскільки він забезпечує як високі результати, так і задоволеність персоналу.

Основними перевагами поведінкових теорій є:

- орієнтація на навчання та розвиток: поведінкові теорії підкреслюють, що лідерські навички можна розвивати через правильне навчання і практику. Це відкриває можливість для будь-кого, хто бажає стати лідером, незалежно від природних здібностей;
- гнучкість: ці теорії визнають, що різні ситуації можуть вимагати різних стилів поведінки. Лідер може бути демократичним у одних ситуаціях, але авторитарним у інших — залежно від потреб групи і контексту;
- можливість вимірювання поведінки: на відміну від теорій рис, поведінкові теорії дають можливість оцінювати конкретні дії та поведінку лідера, що робить дослідження лідерства більш науково обґрунтованим.

Хоча поведінкові теорії звертають увагу на те, як лідери поведуться, вони часто не беруть до уваги контекст, у якому діє лідер. Наприклад, один і той же стиль поведінки може бути ефективним у певній ситуації, але неефективним в іншій.

Як і теорія рис, поведінкові теорії можуть припускати, що певні моделі поведінки завжди будуть ефективними. Проте пізніші дослідження показали, що лідери повинні адаптувати свій стиль залежно від ситуації (що привело до розвитку ситуаційних).

Ситуаційні та контингентні теорії лідерства розвинулися в 1960-1970-х роках як відповідь на недоліки попередніх підходів (рисових і поведінкових теорій). Вони підкреслюють, що немає універсального стилю лідерства, який би працював в усіх ситуаціях. Замість цього ефективність лідера залежить від багатьох факторів, включаючи характер ситуації, тип завдань, потреби групи та стосунки між лідером і підлеглими.

Серед основних ідей ситуаційних та контингентних теорій можна виділити наступні:

- лідерство залежить від ситуації (ефективність стилю лідерства залежить від обставин, у яких лідер функціонує; один і той самий стиль лідерства може бути успішним в одній ситуації, але провальним в іншій);
- адаптація стилю лідерства (ефективні лідери вміють адаптувати свій стиль до вимог конкретної ситуації);
- взаємодія між лідером і групою (важливим є акцент на якості взаємин між лідером і членами його групи, а також на ситуаційних факторах, що впливають на ці взаємини).

Науковці виділяють переваги ситуаційних і контингентних теорій лідерства, серед яких: врахування в теоріях, що різні ситуації вимагають різних стилів лідерства, що робить їх гнучкішими порівняно з попередніми теоріями; лідерство можна розвивати шляхом навчання адаптації до різних умов.

У 1970-1980-х роках у зарубіжній літературі з'явилися концепції трансформаційного та транзакційного лідерства (Transformational and Transactional Leadership), що акцентують увагу на мотивації та впливі лідера на підлеглих. Трансформаційне лідерство (Burns, Bass) орієнтоване на надихання та розвиток своїх послідовників, стимулюючи їх досягати високих цілей і розвиватися як особистості. Лідери цього типу сприяють змінам та інноваціям. Транзакційне лідерство більше зосереджене на обміні: лідери і підлеглі взаємодіють на основі винагород і покарань, що робить цей стиль більш традиційним і контрольованим.

Концепція службового лідерства (Greenleaf, 1977) підкреслює, що справжній лідер повинен служити своїм послідовникам. Лідер фокусується на потребах команди і підтримує розвиток інших, щоб вони могли досягати своїх цілей. Цей підхід вважає, що ефективний лідер – це не тільки той, хто має владу, але той, хто допомагає команді розвиватися, пропагуючи етичну поведінку та альтруїзм [101].

У сучасних дослідженнях велику увагу приділяють емоційному інтелекту як важливій складовій лідерства. Деніел Гоулман (Daniel Goleman) у 1990-х роках запропонував концепцію, згідно з якою лідери з високим рівнем емоційного інтелекту (здатність розуміти та керувати своїми емоціями та емоціями інших) є ефективнішими, оскільки вони краще взаємодіють з людьми, мотивують та надихають.

Лідерство на основі цінностей (Values-Based Leadership) зосереджене на важливості етичних принципів та цінностей у діяльності лідера. Це лідерство, яке базується на створенні справедливої та прозорої організації, де лідери підтримують високу моральну поведінку. Прихильники цього підходу (Covey, Sinek) наголошують на важливості розвитку лідерства, яке формує не тільки результативні команди, але й служить прикладом для суспільства.

Отже, у зарубіжній науковій літературі поняття «лідерство» розглядається як багатовимірний феномен, який включає особистісні якості, поведінку, стиль управління та здатність адаптуватися до обставин

(див.додаток А). Кожен із підходів робить внесок у розуміння того, як і чому одні люди стають лідерами, а також які механізми сприяють ефективному управлінню групою. Залежно від обраного контексту (освітній, організаційний, політичний), дослідження лідерства пропонує різні шляхи до його розвитку та вдосконалення.

Необхідно відзначити, що даний феномен незважаючи на загальне значення все ж таки має свої особливості, що проявляються у впливі на прийняття рішень, ієрархію, владу та повноваження групи. Так, колосальну роботу у цьому напрямі провів Манфред Кетс де Вріс, виділивши особливості прояви лідерства у різних культурах.

Позиція українських вчених щодо трактування поняття «лідерство» базується на багатовекторному підході, відображає складність і багатогранність цього феномену, де це поняття розглядається не лише як індивідуальна здатність керувати, але й як важливий компонент соціальної взаємодії, що має суттєве значення для розвитку особистості в суспільстві. Лідерство у наукових дослідженнях українських вчених трактується як сукупність особистісних якостей і соціальних навичок, що дають можливість впливати на інших людей і спрямовувати їхні дії на досягнення спільних цілей (див.додаток А).

Українські дослідники, такі як Д.Алфімов і І.Бокова, трактують лідерство як складний процес, що поєднує в собі не лише управлінські здібності, але й соціальну компетентність, вміння налагоджувати комунікацію і співпрацювати з оточуючими. Науковці підкреслюють, що лідерство має інтегративний характер, поєднуючи в собі когнітивні, емоційні та комунікативні компоненти [5]. Вчені наголошують, що лідерські якості розвиваються через соціальну взаємодію і співпрацю, а не лише через природні здібності, що робить їх набутими та піддатливими для розвитку в освітньому середовищі. Важливою складовою є не тільки здатність до керівництва, але й вміння мотивувати, вирішувати конфлікти та адаптуватися до мінливих умов.

О.Мизова і А.Семенов акцентують увагу на тому, що лідерство є процесом взаємодії, у якому важливе значення має саморозвиток лідера. Вони зазначають, що лідерські навички розвиваються через процеси самоосвіти, самопізнання і вдосконалення власних якостей, таких як комунікація, відповідальність і готовність до співпраці. У цьому контексті лідерство трактується як здатність особистості до рефлексії, самоконтролю і розвитку стратегічного мислення [61].

Л.Сушик у своїх дослідженнях підкреслює важливість соціальних умов і освітнього середовища для розвитку лідерських школярів. Вона трактує лідерство як здатність впливати на соціальні процеси в групі, організовувати діяльність однолітків і брати на себе відповідальність за прийняття рішень. Важливим інструментом для розвитку лідерства, на її думку, є участь учнів у шкільному самоврядуванні, що дозволяє їм набути практичних навичок керівництва та співпраці [89].

Водночас, інші дослідники, такі як О.Косенчук і Д.Волківська, підкреслюють значущість емоційної складової в лідерстві, наголошуючи на важливості розвитку емоційного інтелекту для ефективного лідерства. Вони розглядають лідерство як здатність до емпатії, розуміння потреб колективу і створення позитивного мікроклімату в групі [23]. Це дозволяє лідеру бути не лише керівником, але й наставником, який підтримує своїх послідовників і сприяє їхньому саморозвитку.

Отже, позиція українських вчених щодо лідерства базується на ідеї, що лідерство – це багатогранний феномен, що охоплює як індивідуальні, так і соціальні аспекти, і може бути сформоване через освітні та виховні процеси. Лідерські якості, згідно з їхнім трактуванням, можуть розвиватися через створення сприятливого середовища, яке підтримує соціальну взаємодію, співпрацю та самовдосконалення.

1.2. Сутнісна характеристика поняття «лідерські навички молодших школярів» з позиції компетентнісного підходу

Однією з основних характеристик сучасного суспільства є невизначеність, яка змушує людину оперативно адаптуватися до змін у житті та діяльності, коли виникають нові виклики чи неочікувані обставини. Умови існування кожної людини можна визначити як умови невизначеності, що стимулюють до прийняття самостійних рішень, вибору стратегії навчання та поведінки, визначення свого способу життя, осмислення цінностей і того, що відбувається у світі. Це включає усвідомлення своїх можливостей і шляхів їх реалізації у житті. Невизначеність спонукає сучасну людину до самовизначення у життєвому, особистісному та професійному плані, а також до вирішення соціальних та професійних завдань. Постійне прагнення вдосконалювати свою освіту і професійні навички протягом життя стає однією з основних вимог до сучасної особистості.

У суспільстві, яке постійно змінюється, люди також потребують спеціальних навичок, що сприяють формуванню здорової самооцінки, підвищують їхню стресостійкість і допомагають досягати життєвих цілей. Освіта в цьому контексті набуває нової ролі: сучасний учень готується до життя в умовах постійних змін. Важливою навичкою, яку має розвинути сучасна молодь, є здатність самостійно й ініціативно вирішувати проблеми, з якими їм доведеться зіткнутися у майбутньому. В сучасних умовах молодь стикається з завданнями, які вимагають активної участі в соціальних відносинах, взаємодії з іншими людьми та соціальними інститутами в економічній, політичній і духовній сферах.

Лідерство в умовах сьогодення піднімає людське світосприйняття на новий рівень, робить діяльність більш результативною, формує особистість, здатну досягти значних успіхів завдяки своїм винятковим здібностям. Роль лідерства полягає в удосконаленні внутрішньої управлінської структури відносин у групах чи організаціях, забезпеченні постійного руху вперед для

досягнення найкращих результатів, корисних як для суспільства, так і для держави загалом.

Сьогодні значення лідерства суттєво зростає, оскільки суспільство відчуває дедалі більшу потребу в лідерах з огляду на низку факторів, а саме:

- ускладнення соціального життя, пов'язане з процесами демократизації, глобалізації, розвитком цифрових технологій і формуванням інноваційної моделі світового розвитку, впливає на вимоги до лідерів і саму їхню сутність;
- підвищення освітнього, культурного та професійного рівня широких верств населення сприяє глибшому розумінню людьми власної гідності, цінностей і новому ставленню до ролі лідера в суспільстві;
- сучасні вимоги до лідерів передбачають наявність певних суспільно значущих особистісних рис і якостей;
- у суспільстві відбувається переосмислення традиційних цінностей, і в цьому процесі важливу роль відіграє сприйняття лідера та його здатність впливати на оточуючих;
- складні процеси атомізації та консолідації суспільства підсилюють потребу в лідерах, які здатні структурувати ці процеси та формувати чіткі орієнтири для розвитку суспільства [35].

Лідерство з'являється як природна відповідь на суспільну потребу в такій організаційній і регулятивній інституції. Для кращого розуміння сутності лідерства важливо розглядати його у контексті потреб суспільства.

Дослідження феномену лідерства є важливим аспектом для організації освітнього процесу в навчальних закладах, зокрема для цілеспрямованого розвитку професійно та соціально значущих особистісних рис у здобувачів освіти.

Школа сьогодні відіграє не лише роль частини демократичного суспільства, а й виконує важливу функцію щодо майбутнього, формуючи те, якою буде демократія. Щоб усі учасники навчального процесу могли стати ефективними громадянами суспільства, демократичні цінності повинні

інтегруватися в кожен аспект шкільного життя. Основною метою демократичної освіти є виховання відповідальних громадян, які будуть готові до життя і діяльності в умовах демократії. Завдання сучасної школи полягає не тільки у наданні учням знань, умінь і навичок, але й у вихованні соціально адаптованих і громадсько активних особистостей, здатних досягти успіху в житті після закінчення школи. У школі учні мають отримати знання, що допоможуть їм орієнтуватися в різноманітному середовищі та робити правильний вибір, адже саме в шкільному віці формується їхнє громадянське світосприйняття. Однак теоретичних знань недостатньо для формування активної громадянської позиції учнів — необхідно, щоб шкільне середовище узгоджувалося з реаліями зовнішнього світу.

Лідерство є соціально-психологічним явищем, яке виникає та реалізується лише в соціальному контексті. У кожній групі, що формується, неодмінно з'являється лідерство. У психолого-педагогічній літературі лідерство розглядається як відносини домінування й підпорядкування, впливу та спрямування, що виражаються через систему міжособистісних відносин у групі. Лідерство також визначається як здатність ухвалювати відповідальні рішення, впливати на інших і мотивувати їх до досягнення певних цілей [33]. Це процес, що мобілізує послідовників до досягнення спільного результату.

Термін «лідер» походить від англійського слова «leader», що означає «ватажок, керівник, той, хто веде». Лідерство ж розуміється як «обов'язки лідера, першість у чомусь, перевершеність в певній сфері». За визначенням А. Кузьмінського та В. Омеляненка, лідер – це член колективу, який здатен впливати на поведінку інших у важливих ситуаціях, проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність за діяльність колективу [54]. Лідером вважають особу, яку інші члени групи визнають здатною ухвалювати найбільш відповідальні рішення, що впливають на інтереси групи та визначають її напрям діяльності.

Багато теорій лідерства визначають його як процес організації міжособистісних відносин у групі, де лідер є суб'єктом управління цим

процесом. Лідерські якості можуть бути розвинуті через навчання, зокрема в змодельованих ситуаціях, що сприяє формуванню актуальних лідерських навичок. Лідерство слід розглядати як сферу взаємодії, де головне завдання лідера полягає у формуванні міцних стосунків із членами групи. Лідерство базується на неформальному впливі, де основою є особистісний компонент. Лідер може бути ефективним в одній ситуації, але не обов'язково в іншій. Щоб підвищити ефективність групової або організаційної діяльності, важливо не лише підготовка лідерів, але й створення середовища, де лідери можуть проявити себе максимально ефективно. Це одна з ключових задач освітніх закладів.

Розуміння феномену лідерських якостей є важливим для організації освітнього процесу, оскільки воно сприяє цілеспрямованому розвитку професійних та соціально значущих особистісних рис і якостей здобувачів освіти. Згідно з поглядами Д. Алфімова, лідерські якості — це узагальнені характеристики лідера, які допомагають створювати нові підходи до вирішення проблем і впливати на послідовників з метою досягнення спільних цілей групи або організації. Автор також вказує, що ефективний лідер — це особа, яка здійснює значний вплив на думки і поведінку членів групи, планує, організовує і контролює діяльність підлеглих для виконання поставлених перед групою завдань, передаючи своє бачення майбутнього і допомагаючи адаптуватися до змін [2]

Лідерство невіддільно пов'язане зі спілкуванням, яке визначається здатністю передавати інформацію з метою досягнення бажаного результату. У такому контексті лідер виконує роль ефективного комунікатора. Лідер не лише говорить, але й надихає інших, вивільняючи прихований потенціал у своїх послідовників. Для цього необхідні знання та навички лідерства, де ключовим елементом виступає соціальна комунікація.

Отже, лідерство можна розглядати як ефективну форму комунікації між керівником і підлеглими. Ефективний лідер характеризується високим рівнем

емоційного інтелекту, здатністю переконувати, створювати позитивні відносини у колективі та впливати на поведінку інших [11].

У науковій літературі існують різні трактування поняття «навичка». Узагальнено, навичка – це здатність виконувати певну діяльність, сформована через повторення та доведення до автоматизму [13]. Коли навичка добре засвоєна, дії виконуються легко і без зусиль. У цьому контексті часто вживається термін «компетенція», яка є характеристикою готовності людини застосовувати свої знання та вміння у реальному житті.

Поняття «лідерські навички» у світлі компетентнісного підходу має ключове значення в сучасній освітній практиці, оскільки розвиток цих навичок сприяє формуванню соціальної компетентності учнів молодших класів. Компетентнісний підхід орієнтований на підготовку дітей до успішної соціалізації, включаючи здатність приймати самостійні рішення, бути відповідальними, володіти комунікативними навичками і вміти працювати в команді. У цьому контексті лідерські навички є важливою складовою соціальної компетентності, що допомагає дитині адаптуватися до життя у суспільстві та покращує її соціальну взаємодію.

Лідерські навички формуються на перетині знань, умінь і мотивації. Вони складаються з особистісних навичок, які допомагають лідеру керувати своїм станом та поведінкою в різних ситуаціях, навичок взаємодії з іншими, стратегічного мислення для визначення цілей і планування дій, а також системного мислення для розуміння оточення і створення ефективної команди.

Лідерські навички молодших школярів можна розглядати як комплекс особистісних, соціальних і організаційних якостей, які дозволяють дитині брати на себе відповідальність за виконання колективних завдань, впливати на процеси всередині групи і спрямовувати інших на досягнення спільних цілей. Нижче нами була здійснена спроба узагальнити та проаналізувати основні компоненти лідерських навичок школярів.

Комунікативні навички є основою будь-якої лідерської діяльності, оскільки вони визначають здатність лідера ефективно взаємодіяти з іншими людьми, передавати свої ідеї та впливати на їхню поведінку. Лідер повинен вміти встановлювати контакти з колективом, переконувати, аргументувати свої думки, а також бути відкритим для зворотного зв'язку. Комунікативні навички охоплюють як вербальне, так і невербальне спілкування, вміння слухати та розуміти інших.

Навички критичного мислення є однією з найважливіших лідерських навичок, оскільки воно передбачає здатність аналізувати інформацію, оцінювати різні точки зору та приймати обґрунтовані рішення. Лідери, які володіють критичним мисленням, можуть ефективно ідентифікувати проблеми, оцінювати альтернативи та ухвалювати рішення на основі логічних аргументів і доказів. Ця навичка дозволяє уникати імпульсивних рішень і формувати стратегії, спрямовані на досягнення найкращих результатів для команди чи організації. У сучасній освіті критичне мислення допомагає учням аналізувати складні питання та приймати усвідомлені рішення, що є ключовим елементом формування їхньої громадянської відповідальності.

Організаторські навички: визначають здатність лідера координувати дії членів команди, планувати роботу та ефективно розподіляти ресурси. Лідери з розвиненими організаторськими здібностями здатні: створювати чіткий план дій, враховуючи поточні ресурси і часові рамки, розподіляти завдання відповідно до сильних сторін і здібностей членів команди, що дозволяє підвищити ефективність роботи, відслідковувати виконання поставлених завдань і коригувати дії, якщо це необхідно, для досягнення кращого результату; забезпечувати чітку координацію роботи команди та контроль над процесом виконання завдань. Організаторські навички також пов'язані з вмінням лідера аналізувати ситуацію, передбачати можливі труднощі і шукати шляхи їх вирішення. Це дозволяє лідеру забезпечити злагоджену роботу команди та досягнення спільних цілей у визначені строки. Лідерські навички включають здатність учнів організовувати виконання завдань, розподіляти

обов'язки між учасниками групи та контролювати їхню роботу. У молодшій школі ці навички формуються через ігрову та проектну діяльність, де діти вчаться співпрацювати для досягнення результатів.

Відповідальність та ініціативність: лідерські навички також включають готовність брати на себе відповідальність за результати роботи групи та проявляти ініціативу в організації діяльності та вирішенні завдань. Це важлива складова лідерства, оскільки лідери мають бути не лише координаторами, але й активними учасниками процесу. Ініціативність тісно пов'язана з відповідальністю і характеризується здатністю лідера брати на себе роль ініціатора змін, пропонувати нові ідеї та активно впроваджувати їх у життя. Ініціативний лідер: шукає можливості для вдосконалення процесів і результатів; Пропонує нові підходи та ідеї, навіть якщо існує ризик невдачі; вміє мобілізувати ресурси для досягнення нових цілей і вирішення проблем, які постають перед командою. Поєднання відповідальності та ініціативності робить лідера прикладом для команди і підвищує мотивацію інших членів команди до активної участі у спільній роботі.

Прийняття рішень є важливою складовою лідерства, оскільки лідер постійно стикається з необхідністю ухвалювати рішення в умовах обмеженого часу та інформації. Здатність приймати ефективні рішення включає: вміння аналізувати ситуацію та оцінювати альтернативи, з урахуванням всіх доступних фактів і можливих наслідків; ухвалення рішень, орієнтованих на довгострокові результати, а не лише на короткочасні вигоди; здатність до швидкого прийняття рішень в умовах стресу або невизначеності; здатність передбачати ризики та можливі перешкоди при реалізації ухваленого рішення. Лідери, які володіють здатністю приймати обґрунтовані рішення, допомагають своїм командам діяти більш впевнено та ефективно, що сприяє досягненню поставлених цілей.

Медіаграмотність є надзвичайно важливою в умовах інформаційного суспільства, де величезний потік інформації вимагає здатності оцінювати її правдивість і значущість. Лідери, які володіють медіаграмотністю, здатні

розпізнавати фейки, маніпуляції та перекуси у ЗМІ, що дозволяє їм ухвалювати рішення на основі достовірної інформації. Медіаграмотність також включає вміння ефективно використовувати різні канали комунікації для поширення своїх ідей і впливу на інших. В умовах освіти медіаграмотність сприяє розвитку критичного ставлення до інформації, що допомагає учням орієнтуватися в складному інформаційному просторі [22].

Здатність навчатися є фундаментальною лідерською навичкою, оскільки вона дозволяє лідерам постійно вдосконалювати свої знання та адаптуватися до нових викликів. Лідери, які вміють навчатися, можуть швидко засвоювати нову інформацію, оновлювати свої навички та впроваджувати нові ідеї в практику. Це навичка, яка дозволяє залишатися конкурентоспроможним у динамічному світі, де знання постійно змінюються. В умовах школи здатність навчатися сприяє розвитку в учнів самостійності та здатності до саморозвитку, що допомагає їм не лише успішно закінчити навчання, але й бути готовими до подальшого професійного та особистісного розвитку.

Емпатія є однією з ключових навичок у лідерстві, яка впливає на здатність лідера встановлювати міцні, довірливі стосунки з командою, розуміти потреби та емоції інших і, відповідно, приймати рішення, які враховують ці аспекти. У контексті лідерства емпатія допомагає лідерам стати більш ефективними, адже вона підсилює не лише комунікативні здібності, але й емоційний інтелект.

Емпатія як інструмент для розуміння потреб команди. Лідери, які мають добре розвинені емпатійні навички, здатні краще зрозуміти емоційний стан своїх співробітників і враховувати їхні індивідуальні потреби. Це дозволяє створювати середовище, де члени команди почуваються підтриманими та мотивованими. Емпатія дозволяє лідеру: розпізнавати, коли члени команди відчують стрес або зневіру, і пропонувати необхідну допомогу; адаптувати стиль керування до емоційного стану та індивідуальних особливостей підлеглих, що підвищує ефективність комунікації та спільної роботи;

враховувати різні погляди, що дозволяє ухвалювати рішення, які краще відповідають інтересам колективу [22].

Емпатійний лідер здатен створювати відчуття єдності в колективі, адже він сприймає кожного члена команди як цінну особистість зі своїми потребами й емоціями. Це сприяє: підвищенню рівня довіри між лідером і командою. Коли члени команди відчують, що їхні переживання зрозумілі й важливі для лідера, вони стають більш відкритими і готовими до співпраці; поліпшенню емоційного клімату в колективі, що сприяє кращій продуктивності. Лідери, які вміють розуміти емоційні реакції інших, можуть вчасно втручатися в конфліктні ситуації та мінімізувати їхній негативний вплив.

Емпатія є однією з основних складових емоційного інтелекту, який є важливим для успішного лідерства. Емоційно інтелектуальний лідер: вміє керувати власними емоціями та контролювати емоційні реакції на стресові ситуації; має розвинуту здатність до співпереживання, що допомагає краще зрозуміти інших і реагувати на їхні потреби; будує позитивні та продуктивні стосунки всередині команди, що створює більш ефективні робочі відносини і сприяє досягненню спільних цілей.

Лідер, який володіє емпатією, здатен адаптувати стиль своєї комунікації до індивідуальних особливостей членів команди. Це включає: вміння слухати і чути інших, що сприяє ефективнішому розумінню ситуацій і прийняттю рішень, які враховують всі точки зору; здатність пояснювати свої рішення з огляду на емоційний стан команди, що допомагає зменшити супротив і сприяти прийняттю змін; використання емпатійного слухання для побудови довіри і підвищення рівня залученості команди в процесі роботи.

Лідери, які мають емпатію, здатні створювати атмосферу підтримки, що особливо важливо в умовах стресу або високого навантаження. Емпатія дозволяє лідеру: допомагати членам команди справлятися з особистими або професійними труднощами, пропонуючи підтримку та розуміння; вчасно розпізнавати потенційні проблеми у психологічному стані команди і пропонувати допомогу для їх вирішення; забезпечувати емоційний комфорт

на робочому місці, що знижує рівень стресу і покращує загальний настрій колективу.

Емпатійний підхід до ухвалення рішень дозволяє лідерам враховувати емоційні аспекти ситуацій та вплив своїх рішень на інших. Лідери, які використовують емпатію: ухвалюють більш зважені та етичні рішення, які враховують не лише раціональні чинники, а й емоційний стан людей; створюють відчуття залученості у процес прийняття рішень, що підвищує мотивацію команди і допомагає легше сприймати зміни; уникають авторитарного стилю управління і орієнтуються на розвиток стосунків, де команда відчуває, що її голос важливий.

Лідери, які демонструють емпатію, вибудовують довгострокові стосунки з членами команди, засновані на довірі та повазі. Це допомагає утримувати талановитих працівників і знижувати плинність кадрів. Завдяки емпатії лідер може: розуміти, що мотивує його співробітників, і використовувати це для підтримки високого рівня залученості та продуктивності; створювати умови для розвитку кожного члена команди, допомагаючи їм відчувати себе важливими та цінними.

Емпатія є критичною складовою лідерства, яка дозволяє лідерам створювати середовище довіри, взаєморозуміння та підтримки. Вона допомагає лідерам ефективно спілкуватися з командою, ухвалювати зважені рішення та створювати атмосферу, де кожен член команди відчувається цінним. Лідери, які володіють емпатією, мають більше шансів на досягнення довготривалого успіху, оскільки вони здатні створювати стійкі, мотивовані та залучені команди.

З позиції компетентнісного підходу, формування лідерських навичок у молодших школярів сприяє розвитку їхньої соціальної компетентності. Компетентнісний підхід передбачає не лише здобуття знань, але й вміння застосовувати їх на практиці та розвивати життєво необхідні навички. Виховання лідерських якостей допомагає дітям краще адаптуватися до вимог сучасного суспільства, навчитися працювати в команді та розвивати свої

здібності до співпраці, що є важливим аспектом їхнього особистісного зростання.

Таким чином, лідерські навички молодших школярів у межах компетентнісного підходу є не тільки набором індивідуальних рис, але й важливою складовою їхньої соціальної компетентності, яка сприяє успішній інтеграції дітей у соціальне середовище, розвитку їхніх соціальних навичок і здатності до ефективної взаємодії з оточуючими.

Основне завдання школи — створити середовище, яке сприятиме розвитку лідерських навичок, самореалізації та творчого потенціалу учнів, формуватиме їхню готовність до особистісного розвитку та співтворчості. Таке середовище підвищує ефективність навчання, якщо воно функціонує як єдина система мікросередовищ.

Сучасне суспільство потребує пошуку і відбору успішних лідерів, а заклади освіти мають розробляти системи розвитку лідерського потенціалу молоді. Навчання має не лише передавати знання, але й сприяти розвитку навичок та допомагати учням формуватися як особистості.

1.3. Специфіка формування лідерських навичок в учнів молодшого шкільного віку

Психофізіологічний розвиток у дітей молодшого шкільного віку відбувається не рівномірно. Так само зберігаються і відмінності в темпах розвитку дівчат і хлопчиків: дівчатка, як і раніше, випереджають хлопчиків. Вказуючи на це, деякі вчені прийшли до висновку, що фактично в початкових класах «за однією і тією ж партою сидять діти різного віку: в середньому хлопчики молодші за дівчат десь на рік-півтора, хоча це відмінність і не в календарному віці» [53].

Перехід до систематичного навчання пред'являє високі вимоги до розумової працездатності дітей, яка у молодших школярів ще нестійка, опір о

втомлюваності низький. І хоча протягом віку ці параметри підвищуються, загалом продуктивність та якість роботи молодших школярів приблизно наполовину нижча, ніж відповідні показники старшокласників.

Психічний розвиток молодшого школяра зазнає суттєвих змін протягом усього періоду навчання в початковій школі: якісно перетворюється пізнавальна сфера, формується особистість, складається складна система відносин з однолітками та дорослими [23].

У вітчизняній психології специфіка кожного віку, кожного вікового етапу розкривається через аналіз провідної діяльності, особливості соціальної ситуації розвитку, характеристики основних вікових новоутворень [232].

Молодший шкільний вік пов'язаний з переходом дитини до систематичного шкільного навчання. Початок навчання у школі веде до корінної зміни соціальної ситуації розвитку. Вона стає «суспільним» суб'єктом і має тепер соціально значущі обов'язки, виконання яких отримує суспільну оцінку. Вся система життєвих відносин дитини перебудовується і багато в чому визначається тим, наскільки успішно вона справляється з новими вимогами.

Провідною у молодшому шкільному віці стає навчальна діяльність. Вона визначає найважливіші зміни, що відбуваються у розвитку психіки дітей цього вікового етапу. У рамках навчальної діяльності складаються психологічні новоутворення, що характеризують найбільш значущі досягнення у розвитку молодших школярів та є фундаментом, що забезпечує розвиток на наступному віковому етапі.

Перехід до систематичного навчання створює умови для розвитку нових пізнавальних потреб дітей, активного інтересу до навколишньої дійсності, до оволодіння новими знаннями та вміннями.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного розвитку та якісного перетворення пізнавальних процесів: вони починають набувати опосередкованого характеру і стають усвідомленими та довільними. Дитина

поступово опановує свої психічні процеси, вчиться керувати сприйняттям, увагою, пам'яттю.

На думку Д.Волківської та О.Косенчук, з початком шкільного навчання мислення висувається до центру свідомої діяльності дитини, стає домінуючою функцією. У ході систематичного навчання, спрямованого на засвоєння наукових знань, відбувається розвиток словесно-логічного, понятійного мислення, що веде до перебудови та інших пізнавальних процесів: «пам'ять у цьому віці стає мислячою, а сприйняття таким, яке думає» [23].

Молодший шкільний вік – особливий самоцінний період, в який засвоєння основ теоретичної свідомості та мислення веде до виникнення та розвитку важливих якостей особистості, що дозволяють дітям зробити крок у підліткове життя і далі:

- якісно новий рівень розвитку довільного регулювання поведінки та діяльності;
- змістовна рефлексія (розгляд підстав власної дії; змістовна - спрямована на те, щоб виявити, чому ця дія виконується так, а не інакше);
- аналіз (мисляча дія, що має два рівні сформованості: порівняння та виділення подібного, відкриття внутрішньої спорідненості зовні різних явищ);
- внутрішній план дій – планування;
- орієнтація на однолітка та групу в цілому [23].

У цей час якісно змінюється здатність до довільної регуляції поведінки. «Втрата дитячої безпосередності», що відбувається в цьому віці характеризує новий рівень розвитку мотиваційно-потребної сфери, що дозволяє дитині діяти не безпосередньо, а керуватися свідомими цілями, соціально виробленими нормами, правилами та способами поведінки [53].

Протягом молодшого шкільного віку починає складатися новий тип відносин із оточуючими людьми. Безумовний авторитет дорослого поступово втрачається, все більшого значення для дитини починають набувати однолітки, зростає роль дитячої спільноти. У цей період виникають колективні

зв'язки, починає формуватися громадська думка, вимогливість один до одного, взаємна оцінка. На цій основі у дітей починає визначатися спрямованість особистості, відбувається досить інтенсивне засвоєння моральних вимог, які пред'являються не тільки вчителями, а й товаришами, з'являються нові моральні почуття та потреби.

У зв'язку з цим у дітей молодшого шкільного віку з'являється зацікавленість справами інших дітей, справами класу. Спочатку загальна спрямованість молодшого школяра виявляється лише у прагненні дитини до спільноти однолітків, у бажанні робити все спільно, робити те, що роблять інші. Цим пояснюється наслідуваність молодших школярів, яка кидається в очі (варто одному підняти руку, як за ним тягнуться інші, сміх одного може викликати сміх всього класу, якщо один придумав якийсь приклад, то всі прагнуть придумати такий самий) [53].

Глибокі зміни, що відбуваються в психологічній сфері молодшого школяра, свідчать про широкі можливості розвитку дитини на цьому віковому етапі. Протягом цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, який пізнає навколишній світ і себе та набуває власного досвіду діяльності в цьому світі.

Молодший шкільний вік є сенситивним для:

- формування мотивів навчання, розвитку стійких пізнавальних потреб та інтересів;
- розвитку продуктивних прийомів та навичок навчальної роботи, уміння вчитися;
- розкриття індивідуальних особливостей та здібностей;
- розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції;
- становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності стосовно себе та оточуючих;
- засвоєння соціальних норм, морального розвитку;
- розвиток навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх контактів [53]

Молодший шкільний вік – це період позитивних змін та перетворень. Тому такий важливий рівень досягнень, здійснених кожною дитиною на цьому віковому етапі. Якщо в цьому віці дитина не відчує радості пізнання, не набуде вміння вчитися, не навчиться дружити, не набуде впевненості в собі, своїх здібностях і можливостях, зробити це надалі (за рамками сенситивного періоду) буде значно важче і вимагатиме значно вищих духовних і фізичних витрат.

«Молодший шкільний вік – період поглинання, накопичення знань. Успішному виконанню цієї важливої функції сприяють характерні риси дітей цього віку: довірливе підпорядкування авторитету, підвищена сприйнятливність, уважність, наївно ігрове ставлення до багато чого з того, з чим вони стикаються» – так характеризує цей вік Г.Костюк [53].

Зі вступом до школи змінюється весь устрій життя дитини, змінюється режим, складаються певні відносини з оточуючими людьми, перш за все з учителем. У цьому віці діти охоче й цікаво опановують нові знання, вміння і навички. Їм хочеться навчитися правильно та красиво писати, читати, рахувати. І цьому дуже сприяють сприйнятливність та вразливність молодшого школяра. Все нове (книжка з картинками, яку приніс вчитель, цікавий приклад, жарт вчителя, наочний матеріал) викликає негайну реакцію. Підвищена реактивність, готовність до дії проявляється під час уроків у тому, як швидко діти піднімають руку, нетерпляче вислуховують відповідь товариша, прагнуть самі відповідати.

Спрямованість молодшого школяра на світ надзвичайно сильна. Факти, події, деталі справляють на нього сильне враження. За найменшої нагоди учні підбігають ближче до того, що їх зацікавило, намагаються взяти незнайомий предмет до рук, фіксують увагу на його деталях. Діти із задоволенням розповідають про побачене, згадуючи багато подробиць, малозрозумілих сторонньому, але дуже значних для них самих.

Водночас, прагнення поринути у сутність явищ, розкрити їх причину у молодшому шкільному віці помітно не проявляється, навпаки процес

виділення суттєвого та головного ускладнюється. Наприклад, переказуючи тексти або відповідаючи на запитання, учні нерідко майже дослівно повторюють окремі фрази, абзаци.

Таке, часом лише зовнішнє, копіювання допомагає дитині у засвоєнні матеріалу. Але водночас може призвести до поверхневого сприйняття деяких явищ, подій.

Формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку відбувається з урахуванням вікових психологічних характеристик. У цей період відбувається інтенсивний розвиток когнітивної, емоційної та соціальної сфер, які є основою для лідерства. Особливості цього віку обумовлюють специфіку становлення лідерських якостей, оскільки діти ще вчаться розуміти себе та інших, а також поступово опановують навички самоконтролю та співпраці [57].

На етапі молодшого шкільного віку дитина починає усвідомлювати свою індивідуальність та роль у колективі. Психологічні дослідження показують, що діти починають формувати образ «Я» на основі порівняння себе з однолітками, а також через оцінки дорослих. Важливу роль у розвитку лідерських якостей відіграє здатність до самоконтролю – вміння керувати своїми емоціями та поведінкою в соціальних ситуаціях. У цьому віці діти активно навчаються регулювати свою поведінку, орієнтуючись на правила та соціальні норми, що є основою для лідерських проявів [64].

Однією з психологічних особливостей цього періоду є підвищена потреба у соціальній взаємодії. Діти прагнуть бути частиною колективу та активно шукають визнання з боку однолітків. Вони навчаються висловлювати свої думки, слухати інших, співпрацювати у групі та вирішувати конфлікти. Комунікативні навички, такі як вміння домовлятися і взаємодіяти з різними членами групи, формують основу для майбутнього лідерства [62]. Важливо, що в цьому віці діти вчаться співпереживати, що сприяє розвитку емпатії, яка є необхідною для ефективного лідерства.

Молодший шкільний вік є періодом активного розвитку емоційної сфери. Діти вчаться розпізнавати власні емоції та емоції інших людей, що є важливим для формування емпатії – здатності співпереживати. Розвиток емоційного інтелекту допомагає дітям ефективно взаємодіяти з однолітками, що є важливим аспектом лідерства. Лідери з розвиненим емоційним інтелектом здатні підтримувати позитивний мікроклімат у групі та мотивувати інших на досягнення спільних цілей [62].

У цей період діти поступово вчаться брати на себе відповідальність за свої дії та рішення. Важливу роль у даному процесі відіграє розвиток почуття обов'язку та розуміння наслідків своїх вчинків для інших. Ініціативність, що проявляється через бажання пропонувати нові ідеї та брати на себе лідерську роль, є важливим показником готовності до лідерства. В умовах підтримуючого середовища дитина поступово розвиває впевненість у власних силах, що сприяє її особистісному зростанню.

Для виникнення та існування лідерства необхідно забезпечити збіг двох його сторін, пов'язаних із двосторонньою природою лідерства. З одного боку, потреба дитячої спільноти у різноманітних лідерах, з іншого – особистісні особливості дитини: її схильності, мотивація, характер, потреба у самоствердженні. У процесі співпадіння цих двох сторін формується лідерська позиція дитини, з'являється ефективний лідер. У разі розходження з'являється формальний лідер, або руйнується система лідерства [35].

Дитину-лідера можна охарактеризувати за такими основними ознаками:

- приналежність до групи: лідер – сам член групи, він «всередині», а не «над» групою;
- становище, яке займає дитина у класі: лідер має авторитет, у нього високий статус;
- норми та ціннісні орієнтації лідера та групи збігаються, лідер найбільш повно відображає та виражає інтереси групи;
- здатність лідера впливати на групу: впливати на поведінку та свідомість членів групи;

- джерело висування лідера групи – система особистих взаємин, у яких проявляється лідер [23].

О.Воронюк характеризує дитину-лідера з боку рухливості лідерської позиції та виділяє дитину зі стабільною лідерською позицією та дитину зі змінною лідерською позицією [24].

Стабільна лідерська позиція дитини не має особливих впливів середовища. Основна ознака такої позиції – зовнішня активність, ініціативність, здатність школяра приймати рішення оперативно і самостійно.

Змінна (ситуативна, нестабільна) лідерська позиція залежить від ситуації. Підтримка оточення, яка виражається у похвалі та заохоченні розкриває таку дитину. Вона менш ніж попередній тип, здатна протидіяти обставинам. Організація довкілля із боку дорослих у даному випадку набуває особливого значення. Лідер із нестабільною позицією нерідко критично оцінює свої можливості, що в деяких ситуаціях проявляється у його заниженій самооцінці. Якщо дитина лідер зі стабільною позицією може назвати себе «господарем обставин», то дитина лідер з нестабільною позицією більш залежна від цих обставин, іноді будучи їх «жертвою» [24].

Розглянуті типи лідерів відрізняє особиста ініціатива у прийнятті рішення стати на чолі інших. Цим дітям не потрібна допомога сторонніх, щоби взяти на себе ініціативу. Характерно, що у початковій школі нечасто зустрічається особиста ініціатива дітей та самостійне прийняття ними рішення діяти. Причин цього є кілька. По-перше, учні початкової школи орієнтовані на думку педагога. По-друге, випереджальна ініціатива педагогів, страх негативної оцінки з боку оточуючих, невміння реалізувати задумане гасять особисту ініціативу. Проблема придушення дорослими ініціативи школяра, постійного її коригування, неприйняття, стоїть особливо гостро не тільки у початковій школі, а й у старшій. Вирішення цієї проблеми визначається двома взаємозалежними процесами: підвищення професіоналізму вчителя та розвиток лідерських здібностей самих школярів.

Діяльність молодших школярів характеризується такими критеріями їхньої лідерської позиції:

- постійно активна, самостійна, особистісно-ініціативна;
- постійно активна, самостійна, особистісно-неініціативна;
- постійно активна, несамостійна, особистісно-неініціативна;
- ситуаційно активна, самостійна, особистісно-ініціативна;
- ситуаційно активна, несамостійна, неініціативна;
- ситуаційно активна, делегована (несамостійна, неініціативна) [31].

Таким чином, школярі лідери самореалізуються досить різноманітно. Це зумовлено особливостями особистості самої дитини, що функціонує виховуючим середовищем, яке створюється в класі, в соціумі (її структурою, організованим процесом взаємодії суб'єктів середовища, у тому числі й дорослих); установками вчителя, сім'ї, іншими зовнішніми обставинами, груповою підготовленістю до реалізації лідерської ініціативи, затребуваністю лідерства як явища та лідера як його виразника та традиціями.

У учнівському колективі можна назвати різні ролі лідера:

- «лідери – організатори (ділові);
- лідери генератори емоційного настрою (емоційні);
- лідери ініціатори;
- лідери – умільці;
- лідери – ерудити» [31].

Ділові лідери відіграють основну роль у вирішенні завдань, поставлених перед класом, у реалізації навчальної та трудової діяльності. Роль емоційних лідерів пов'язана з діями, які стосуються переважно сфери міжособистісного спілкування у класі. Ділові лідери усвідомлюють міжособистісні стосунки більшої кількості однокласників більше, ніж емоційні лідери. Це зумовлено прагненням ділових лідерів добре знати переважну більшість своїх однокласників, що дозволяє їм відповідно до цих знань будувати свої відносини. Емоційні лідери часто не відчують потреби в управлінні класом і тому не потребують знання міжособистісних відносин.

Лідери-ініціатори виділяються на етапі висування ідей, у пошуку нових сфер діяльності для груп дітей.

Лідер-умілець – це член колективу, який переважно підготовлений у якомусь виді діяльності.

Учні, які успішно діють у всіх сферах класного життя, висуваються на ролі абсолютних лідерів класу.

Найбільший вплив на колектив надають абсолютні лідери та ділові, оскільки вони вміють визначати статус однолітків. Від емоційних лідерів переважно залежить психологічний клімат у класі, самопочуття учнів, і навіть прийняті моральні цінності.

Класоводи мають пам'ятати, що лідера висуває діяльність. Тому через спеціальну організацію навчальної чи позакласної роботи можна забезпечити сприятливі умови для успіху учнів, надають позитивний вплив на однокласників.

У процесі розвитку учнівського колективу може відбуватися зміна лідерів залежно від діяльності, яка найповніше розкриває їхній потенціал. Таким чином, у ролі лідера можуть відвідати різні діти.

У дитини-лідера навіть у поверхневому спостереженні виділяються такі особливості діяльності та психіки:

- дитина-лідер діє не істериками та наказами, а вміє залучити однолітків до тієї чи іншої діяльності, грамотно обґрунтувавши необхідність, пояснивши правила, вона ніби нічого особливого і не робить, але чимось виділяється серед інших, притягуючи до себе;
- не боїться конфліктів, відповідальності;
- має особливий стиль мислення, схильний до планування, прораховування різних варіантів;
- самостійний, не чекає, коли за нього щось вирішать дорослі, може сам організувати гру, прибирання у класі, інший вид діяльності;
- як правило, маленькі лідери – прекрасні спостерігачі: інтерес до особливостей поведінки та людських відносин проявляється у них рано;

- у дитячому колективі дитина-лідер часто бере на себе функції «судді», посередника при вирішенні різних конфліктів [46].

Лідерство у молодшому шкільному віці має свої вікові особливості. Учні цього вікового періоду беруть роль лідера без вагань, якщо думку висловлено педагогом. Колективна думка стосовно лідера у тих, хто навчається початкової школи, буває більш помилковою, ніж у підлітків і юнаків. У той самий час роль провідного у діяльності молодші школярі приймають найчастіше всієї групою, що висловлює їх невміння реально оцінювати свої можливості. Молодші школярі спрямовані на дію, на активність, але неадекватна самооцінка нерідко стає причиною своїх невдач у виконанні ролі лідера. Крім того, у молодшому шкільному віці велике значення має підготовленість до виконання ролі лідера, зокрема набуте вміння бути організатором діяльності. Все перераховане переконує у необхідності звернення серйозної уваги педагога до дитини, створення умов для прояву нею власної активності та формування її лідерських якостей.

Отже, формування лідерських навичок у дітей молодшого шкільного віку є важливим компонентом сучасної освіти, оскільки в цей період закладаються основи особистісного розвитку, соціальної взаємодії та навичок співпраці. Лідерські навички на цьому етапі відрізняються специфікою, пов'язаною з віковими особливостями дітей: їхньою допитливістю, емоційною сприйнятливістю та високим рівнем соціальної активності.

Формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку має враховувати їхні психологічні особливості, такі як розвиток самосвідомості, комунікативних здібностей та емоційної сфери. Ігрова діяльність та взаємодія в колективі створюють сприятливі умови для становлення лідерства, а педагогічна підтримка допомагає дітям розвивати відповідальність та ініціативність. У цьому віці закладаються основи соціальної компетентності, яка стає базою для подальшого особистісного розвитку і успішного лідерства в майбутньому.

1.4. Роль лідерських навичок у розвитку соціальної компетентності молодших школярів

Останнім часом у психолого-педагогічній науці зростає зацікавленість проблемою соціальної компетентності дітей та учнівської молоді, оскільки вона є важливою передумовою для їхнього самоствердження та ефективної взаємодії з оточуючими. Такий інтерес пояснюється соціально-політичними та економічними змінами, що вплинули на всі сфери життя в Україні. Згідно з Національною стратегією розвитку освіти на 2012–2021 роки, сучасний ринок праці вимагає від випускників не тільки глибоких теоретичних знань, а й здатності застосовувати їх у нестандартних ситуаціях та в умовах постійних змін. Основним завданням стає перехід від суспільства знань до суспільства компетентних громадян, які здатні ефективно адаптуватися до життєвих викликів.

Тому з раннього віку, починаючи з дошкільного та молодшого шкільного етапів, педагогічна робота має бути спрямована на розвиток умінь жити в гармонії з іншими, дотримуючись принципів гуманізму та соціальних норм. Важливим аспектом освіти є формування в дітей навичок регулювання психологічних, соціальних і міжнаціональних конфліктів з урахуванням принципів плюралізму та взаємоповаги.

У новій редакції Державного стандарту початкової загальної освіти підкреслюється важливість ключових компетентностей молодших школярів, серед яких важливу роль відіграє соціальна компетентність. Згідно з пояснювальною запискою до навчального курсу «Я у світі», соціальна компетентність носить міждисциплінарний характер і пронизує всі освітні галузі. Її основне завдання – сприяти соціалізації учнів, формувати навички співжиття, співпраці в суспільстві та дотримання соціальних норм і правил [30].

Держава підкреслює, що соціальна компетентність є важливим чинником, який впливає на готовність учнів до подальшої освіти і громадянської активності в дорослому житті. Саме такі підходи до розвитку соціальної компетентності спрямовані на підготовку дітей до життя у суспільстві, де важливими є співпраця, відповідальність та вміння працювати в команді, що відповідає вимогам сучасного освітнього процесу та викликам соціальних змін в Україні.

Соціальна компетентність реалізується через набір компетенцій, які можуть варіюватися залежно від предмету, освітньої галузі та вікових особливостей учнів. Це означає, що її розвиток є безперервним процесом, що охоплює як навчальні, так і виховні заходи, спрямовані на підготовку учнів до активної участі в житті суспільства.

На думку Н.Бібік, **соціальна компетентність** означає здатність особистості ефективно жити та взаємодіяти у соціальному середовищі, що передбачає врахування інтересів та потреб різних соціальних груп, дотримання встановлених норм і правил, а також уміння співпрацювати з різними партнерами. Соціальна компетентність також включає здатність ідентифікувати й аналізувати питання, що виникають на перетині системи соціальних відносин між суспільством і людиною [10].

Це визначення підкреслює багатогранність соціальної компетентності, яка охоплює як особистісні, так і міжособистісні навички. Важливою є не лише здатність адаптуватися до норм соціуму, а й уміння аналізувати ситуації, приймати обґрунтовані рішення та підтримувати конструктивну співпрацю. Таким чином, соціальна компетентність стає основою для успішної соціалізації та розвитку особистості в сучасному суспільстві.

Український учений О.Боровець визначає соціальну компетентність як процес та результат засвоєння й активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду. Він підкреслює, що цей досвід включає знання, уміння, цінності, норми та традиції, засвоєні через діяльність, спілкування та соціальні відносини. Важливою складовою цього процесу є не

лише накопичення досвіду, але й здатність використовувати його для вирішення життєвих проблем [16].

Соціальна компетентність, на думку Н.Бобрич, має інтегративний характер: особистість вчиться брати відповідальність, проявляти ініціативу та активність у командній роботі, попереджувати та вирішувати конфлікти, демонструвати толерантність у складних ситуаціях та емпатію до інших. Цей підхід підкреслює практичну цінність соціальної компетентності, а саме здатність не тільки володіти знаннями та навичками, але й застосовувати їх у реальних життєвих умовах [15].

Разом з тим, теоретичний аналіз літературних джерел свідчить про те, що немає єдиного підходу до визначення змісту та структури соціальної компетентності. Це пояснюється багатогранністю феномену, який охоплює різні аспекти особистісного розвитку, міжособистісної взаємодії та соціальної адаптації. Різні науковці трактують цю компетентність із різних перспектив, акцентуючи увагу на тих чи інших її складових, таких як емоційний інтелект, комунікативні навички або етичні цінності.

Період молодшого шкільного віку психологи розглядають як час, коли відбувається становлення соціального «Я» дитини. Це важливий етап особистісного розвитку, під час якого у дитини формується внутрішня позиція – розуміння себе у новій соціальній ролі. У цей період у дітей виникає потреба зайняти нове місце у соціумі та реалізовувати суспільно значущу діяльність, що є важливим компонентом їхнього соціального розвитку.

Вступ до школи дає можливість відкрити для дитини новий соціальний простір, який включає різноманітні міжособистісні відносини, а саме: взаємодію з учителем, спілкування з однолітками та дорослими. У цих умовах дитина повинна навчитися відстоювати власну думку та позицію, знаходити баланс між потребою у підтримці й прагненням до автономності. Соціальний простір школи висуває перед дитиною нові вимоги, серед яких, насамперед, можемо назвати: дотримання норм поведінки, розвиток відповідальності та

організованості, а також опанування навичок самоконтролю й оцінки власних дій.

Завданням цього віку є не лише адаптація до нових умов, але й розвиток навичок взаємодії в групі однолітків. Дитина вчиться налагоджувати дружні стосунки та брати участь у спільній діяльності, що сприяє розвитку комунікативних і соціальних навичок. Саме через ці взаємодії дитина починає усвідомлювати свою роль у соціальних відносинах, формувати моральні якості та цінності, які стануть основою для її подальшого соціального та особистісного розвитку.

Цей період є ключовим для становлення соціальної компетентності, яка допомагає дитині успішно адаптуватися до вимог суспільства та підготуватися до подальших життєвих викликів, зокрема у підлітковому та дорослому житті.

Роль лідерських навичок у розвитку соціальної компетентності молодших школярів є надзвичайно важливою, оскільки саме в цей віковий період формуються основи поведінки у соціумі та навички співпраці. Лідерські навички допомагають дітям не тільки організовувати власну діяльність і роботу в групі, а й взаємодіяти з іншими, знаходити спільну мову та розв'язувати конфлікти.

Лідерські якості, такі як ініціативність, відповідальність, вміння приймати рішення та впливати на інших, безпосередньо підтримують розвиток соціальної компетентності. Діти, які розвивають ці навички, навчаються брати на себе відповідальність за спільні проєкти, організовувати діяльність групи та мотивувати однолітків до досягнення цілей. Це формує у них досвід роботи у колективі, вміння слухати та враховувати думки інших, а також здатність поважати різні позиції.

Важливою складовою лідерських навичок є емпатія та емоційний інтелект, які сприяють розвитку здатності співпереживати іншим та врівноважувати емоції в соціальній взаємодії. Лідер, який демонструє емпатію, допомагає створити позитивний мікроклімат у колективі, що полегшує співпрацю та зміцнює дружні стосунки. Ці якості також вчать дітей

конструктивно розв'язувати конфлікти, що є важливим компонентом соціальної компетентності [23].

Лідерські навички також формують здатність до самоконтролю та саморегуляції, оскільки лідер має не лише керувати іншими, а й контролювати власні емоції та дії. Це допомагає дітям краще адаптуватися до вимог соціальних норм і правил. Розвиток таких навичок готує їх до активної участі у соціальному житті та забезпечує успішну соціалізацію.

Лідерські навички відіграють важливу роль у формуванні самоконтролю та саморегуляції в молодших школярів, адже вони сприяють розвитку здатності усвідомлено управляти своєю поведінкою, емоціями та діями. Коли дитина виконує лідерські функції, вона вчиться керувати собою та своїми емоціями в різних соціальних ситуаціях. Це дозволяє їй розуміти власний вплив на інших і відповідально ставитися до своїх рішень.

Лідерство вимагає від учнів відповідальності за спільну діяльність і заохочує розвиток таких навичок, як планування та контроль за виконанням завдань. Вміння брати на себе ініціативу та організовувати роботу групи стимулює здатність до саморегуляції: дитина навчається ставити перед собою цілі та досягати їх, навіть коли виникають труднощі [23].

Самоконтроль у лідерських ситуаціях передбачає вміння управляти своїми емоціями, зокрема у конфліктних ситуаціях або під час роботи в команді. Діти навчаються врівноважено реагувати на невдачі та конструктивно сприймати критику, що є важливим аспектом емоційної зрілості. Також вони освоюють навички адаптивності та гнучкості — здатності змінювати свої плани та приймати нові рішення відповідно до обставин.

Через лідерські ролі діти вчаться рефлексії та самооцінці, що допомагає аналізувати свої дії, робити висновки та вдосконалювати поведінку. Лідерські проєкти та ігри створюють умови для розвитку самомотивації, коли дитина самостійно стимулює себе до виконання завдань і досягнення цілей. Це формує в учнів почуття відповідальності не тільки за свої дії, а й за добробут та успіх команди.

Таким чином, лідерські навички виступають важливим інструментом формування самоконтролю та саморегуляції, оскільки вони вчать дітей управляти собою, приймати відповідальні рішення та діяти узгоджено в колективі. Ці навички допомагають учням не лише в шкільному житті, а й готують їх до майбутніх викликів, роблячи їх більш самостійними та здатними до ефективної взаємодії в суспільстві.

Розвиток лідерських навичок у шкільному віці також допомагає дітям формувати позитивну самооцінку та впевненість у собі. Дитина, яка бере участь у лідерських проєктах та досягає успіхів, відчуває себе значущою частиною колективу. Це сприяє підвищенню мотивації до навчання та готовності брати на себе нові виклики [24].

Лідерські навички допомагають дітям сформувати позитивну самооцінку та впевненість у собі, що є важливими елементами для розвитку їхньої соціальної компетентності. Самооцінка дитини, тобто уявлення про власні здібності та можливості, починає активно формуватися в молодшому шкільному віці. Саме в цей період лідерські прояви, як-от ініціативність, організаційні здібності та вміння приймати рішення, сприяють становленню впевненості у власних силах.

Коли дитина бере на себе роль лідера, вона вчиться організовувати діяльність групи та координувати зусилля інших, що дає їй змогу відчути себе значущою. Цей досвід допомагає формувати відчуття успіху, яке зміцнює самооцінку. Успішне виконання лідерських завдань дозволяє дитині розвивати впевненість у своїй здатності досягати цілей, що є надзвичайно важливим для подальшої соціалізації. Впевнена у собі дитина більш охоче бере участь у колективних заходах, пропонує ідеї та взаємодіє з однолітками.

Крім того, лідерські навички, такі як вміння слухати інших і враховувати різні точки зору, допомагають дитині отримувати позитивний досвід взаємодії, що підкріплює почуття власної цінності. Коли однолітки визнають лідерські здібності дитини, це додає їй впевненості у своїх можливостях і

мотивує до подальших досягнень. Такий досвід сприяє розвитку не тільки особистої впевненості, а й почуття приналежності до колективу.

Лідерські навички також навчають дітей конструктивно сприймати невдачі. Уміння аналізувати помилки та робити висновки допомагає уникати зниження самооцінки, перетворюючи невдачі на можливості для навчання і зростання. Це формує стійкість до труднощів і впевненість у тому, що навіть складні ситуації можна подолати.

Отже, розвиток лідерських навичок у молодшому шкільному віці створює умови для формування стійкої позитивної самооцінки та впевненості у собі, що є основою соціальної компетентності. Такі діти стають більш активними та відповідальними, готовими до співпраці з іншими і здатними ефективно взаємодіяти в соціумі. Це не лише полегшує адаптацію у шкільному середовищі, але й забезпечує успіх у майбутніх соціальних і професійних відносинах.

Отож, лідерські навички не лише підвищують соціальну компетентність молодших школярів, а й забезпечують їхню гармонійну інтеграцію в соціум, допомагають краще адаптуватися до життєвих викликів і сприяють розвитку ключових якостей, необхідних для їхнього майбутнього успіху.

Висновки до першого розділу

У першому розділі роботи було здійснено комплексний аналіз теоретичних засад формування лідерських навичок як чинника розвитку соціальної компетентності молодших школярів.

Ретроспективний аналіз проблеми у науковій літературі продемонстрував, що поняття лідерських навичок розвивалося в контексті різних педагогічних та психологічних підходів, поступово переходячи від акценту на особистісні риси лідера до розуміння лідерства як процесу взаємодії та співпраці.

З позиції компетентнісного підходу лідерські навички молодших школярів розглядаються як комплекс здібностей і вмінь, що дозволяють дітям проявляти ініціативу, організовувати спільну діяльність, ухвалювати рішення та брати на себе відповідальність. Ці навички стають важливим компонентом освітнього процесу, який сприяє підготовці дітей до активної участі в житті суспільства.

На основі розгляду сучасних наукових підходів було встановлено, що лідерські навички є невіддільною частиною процесу соціалізації дитини. Формування цих навичок сприяє становленню здатності до самостійного прийняття рішень, відповідальності, а також розвитку здатності до співпраці й взаємодії з однолітками та дорослими.

Формування лідерських навичок у молодшому шкільному віці має свою специфіку, пов'язану з емоційними, когнітивними та соціальними особливостями дітей цього віку. Гра, колективні проєкти та спільна діяльність є основними формами роботи, які сприяють розвитку лідерства та навичок співпраці в учнів.

Поглиблений аналіз літератури дав змогу встановити, що лідерство відіграє важливу роль у підготовці учнів до життя в сучасному суспільстві, де дедалі більше цінується здатність адаптуватися до нових умов та брати активну участь у соціальних процесах. Лідерські якості, такі як ініціативність, організаторські здібності, комунікативні навички та емпатія, не лише розвивають індивідуальний потенціал учня, але й створюють фундамент для формування його соціальної компетентності, яка є ключовою в умовах інтеграції в соціум та співпраці.

Було підкреслено, що лідерські навички сприяють формуванню самоконтролю та саморегуляції, навчаючи дітей керувати своїми емоціями й поведінкою, що є необхідним для успішної адаптації в колективі. Важливою складовою є також розвиток позитивної самооцінки та впевненості у собі, що підвищує готовність учнів брати відповідальність за власні дії та ініціювати корисні зміни.

Таким чином, розглянуті в розділі теоретичні положення дозволяють зробити висновок про те, що розвиток лідерських навичок у молодшому шкільному віці є важливим завданням освітнього процесу. Розвиток лідерських навичок у молодших школярів не тільки підтримує їх особистісний ріст, але й забезпечує підґрунтя для формування соціальної компетентності – важливого аспекту підготовки дітей до активної участі у житті суспільства та ефективної взаємодії в соціальному середовищі.

РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

2.1. Діагностика рівнів сформованості лідерських навичок молодших школярів

Питання про формування та розвиток позитивних лідерських якостей у тих, хто навчається початкової ланки, є одним з найважливіших і складних питань, що зачіпають дитячу, вікову, а також соціальну педагогіку та психологію. Методики діагностування, використані у цій роботі, спрямовані як вивчення групових процесів, які наявні у класі, і вивчення особистості лідера та її становища у колективі однолітків.

Використовуючи педагогічну діагностику, педагог може отримати різноманітні відомості, такі як, наприклад, рівень розвитку лідерства серед молодших школярів, а також згодом скоригувати роботу з формування лідерських якостей. Через деякий час вчитель зможе прогнозувати динаміку розвитку та формування лідерських якостей у тих, хто навчається початкової ланки; в ході діагностування педагог має можливість надавати виховні впливи на учнів.

Метою емпіричного дослідження було визначення рівнів сформованості лідерських навичок молодших школярів.

Завдання емпіричного дослідження:

1. визначити рівня, критерії та показники та рівні сформованості лідерських навичок молодших школярів;
2. здійснити підбір необхідних діагностичних методик, враховуючи мету емпіричного дослідження та вікові особливості розвитку молодших школярів;
3. провести діагностику рівня сформованості лідерських навичок молодших школярів;
4. здійснити кількісний та якісний аналіз результатів дослідження;

5. обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності.

Дослідно-експериментальною базою дослідження рівнів сформованості лідерських навичок молодших школярів були ОЗ Годинівський ліцей Острицької ТГ та Чернівецький ліцей № 22 імені Антона Кохановського Чернівецької міської ради.

Респондентами дослідження стали молодші школярі віком 9-10 років. Загальна кількість досліджуваних школярів – 50 осіб.

Враховуючи основні лідерські навички (комунікативні навички, навички співпраці, емпатія, ініціативність та прийняття рішень), нами було визначено рівні та критерії розвитку лідерських навичок молодших школярів, які описані в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні та критерії розвитку лідерських навичок молодших школярів

Низький рівень сформованості	Середній рівень сформованості	Високий рівень сформованості
Учень має труднощі у висловленні своїх думок, невпевнено спілкується з однолітками та дорослими, часто уникає участі в діалозі. Не виявляє інтересу до спільної роботи, уникає розподілу обов'язків, потребує постійного нагадування та підтримки. Недостатньо розуміє емоції інших людей, рідко пропонує допомогу, може	Учень спілкується з іншими, однак іноді невпевнено висловлює свої думки та потребує підтримки для участі в обговореннях. Прагне брати участь у спільних завданнях, але ще не завжди ефективно розподіляє обов'язки та потребує допомоги в розв'язанні конфліктів. Переважно здатний розпізнати емоції інших та пропонувати допомогу, але може	Учень впевнено висловлює свої думки, активно бере участь у діалозі, слухає інших та враховує їхні думки. Ефективно працює в команді, вміє розподіляти обов'язки, підтримує інших та вносить свій вклад у вирішення конфліктів. Добре розпізнає емоційний стан інших, завжди готовий допомогти, проявляє співпереживання навіть у складних ситуаціях.

демонструвати байдужість або неконструктивні реакції. Рідко пропонує ідеї, боїться брати на себе відповідальність за їх виконання, діє тільки під контролем дорослого. Важко обирає між варіантами, боїться помилитися, уникає прийняття рішень і перекладає їх на інших.	мати труднощі в складних ситуаціях. Періодично пропонує нові ідеї, готовий брати на себе відповідальність, однак потребує заохочення від дорослих. Може приймати рішення у звичних ситуаціях, але вагається у складних ситуаціях та потребує підтримки в обранні найкращого варіанту.	Постійно пропонує нові ідеї, активно бере на себе відповідальність за їх реалізацію та заохочує інших до участі. Впевнено приймає рішення, вміє зважувати варіанти та обирати найкращий навіть у складних умовах.
--	--	---

Ці критерії дозволяють оцінити рівень розвитку лідерських навичок молодших школярів на основі їхньої поведінки, емоційного сприйняття та здатності до співпраці. Вони допомагають виявити індивідуальні потреби учнів та працювати над удосконаленням відповідних навичок для забезпечення гармонійного розвитку соціальної компетентності.

Нами були визначені наступні методи та методики діагностики лідерських навичок.

1. Спостереження за поведінкою в групі. Цей метод є одним із найпоширеніших у роботі з молодшими школярами, передбачає спостереження за поведінкою дитини під час групової діяльності, ігор, проєктів або інших колективних завдань. Аналізувалися такі показники, як: частота прояву ініціативи; активність у комунікації та здатність домовлятися з іншими; уміння брати на себе відповідальність і організовувати роботу команди.

2. Анкетування. Спеціальні анкети для дітей та їхніх учителів, що дозволяють оцінити рівень сформованості лідерських навичок: «Анкета на визначення соціальних навичок» (адаптована для молодших школярів)

(див. додаток Б), яка оцінює вміння працювати в команді, підтримувати інших та проявляти емпатію; «Шкала оцінки ініціативності», що дає змогу виявити, наскільки часто дитина пропонує ідеї та готова їх реалізовувати) (див. додаток В).

3. Методика «Соціометрія». Цей підхід допоміг визначити соціальний статус дитини в групі та її лідерський потенціал. Учні обрали однолітків, з якими вони хотіли б працювати в команді або виконувати певні завдання. Лідерські здібності проявляються через частоту вибору дитини іншими дітьми як бажаного партнера (див. додаток Г).

4. Рольові ігри та проєктна діяльність. Проводилися спеціально організовані рольові ігри та групові проєкти, що дозволило оцінити, як діти взаємодіють у різних ситуаціях: гра «Лідер та команда», де одна дитина виконувала роль лідера та мала організувати роботу групи; проєкт «Спільна мета», під час якого діти повинні були самостійно розподілити обов'язки та досягти спільного результату.

5. Методика «Незакінчені речення». Цей метод є інструментом для оцінки мотиваційної та емоційної сфери дитини. Учнів просили завершити фрази, як-от «Я відчуваю себе лідером, коли...», «Мені подобається працювати в команді, тому що...». Відповіді допомогли зрозуміти, як діти сприймають себе та свої лідерські якості.

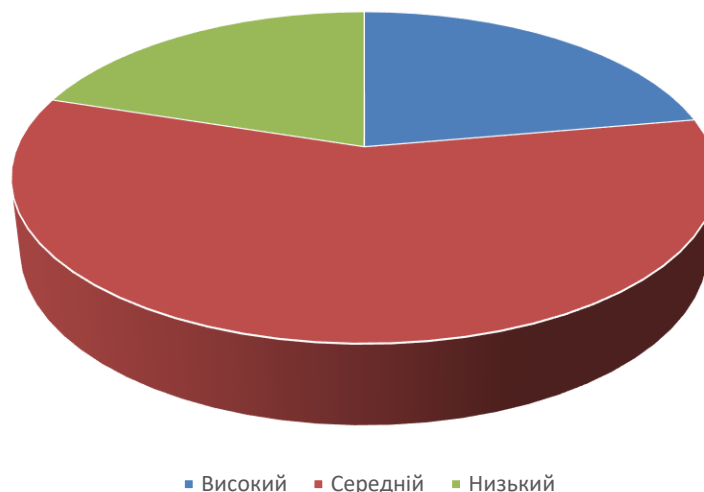
Результати спостереження вказують на те, що більшість учнів мають середній рівень розвитку лідерських навичок, що є типовим для молодшого шкільного віку. Разом із цим, складні соціальні та психологічні умови, такі як військові дії, суттєво впливають на прояв ініціативності, комунікативних навичок та відповідальності. Це підкреслює необхідність створення сприятливих умов для розвитку лідерських якостей, таких як групова робота, психологічна підтримка та розвиток комунікативних умінь. За критерієм частоти прояву ініціативи високий рівень продемонстрували 20% респондентів (10 учнів). Вони часто пропонували нові ідеї та самостійно бралися за їх реалізацію. Учні, які періодично проявляли ініціативу,

потребували стимулювання та підтримку продемонстрували середній рівень – 50% (25 учнів). Низький рівень продемонстрували 30% респондентів (15 учнів), що супроводжувалося частішим очікуванням вказівок від учителя чи інших учнів.

Щодо критерію активності у комунікації та здатність домовлятися з іншими, то нами були одержані наступні результати, зокрема високий рівень продемонстрували 24% (12 учнів), що проявлялося у їх активному спілкуванні, вмінні налагоджувати діалог та ефективно домовлятися з іншими. 56% респондентів (28 учнів) комунікували з певними труднощами, однак переважно були здатні домовлятися за підтримки дорослих, відтак продемонстрували середній рівень. 20% учнів (10 осіб) уникали спілкування, мали труднощі у встановленні контактів і вважали за краще працювати самотійно, що свідчить про низький рівень.

За критерієм щодо уміння брати на себе відповідальність і організовувати командну роботу ми одержали наступні результати: високий рівень – 14% респондентів (7 учнів): впевнено брали на себе відповідальність і вміли організовувати інших; середній рівень – 50% учнів (25 осіб): могли брати на себе відповідальність у звичних ситуаціях, але в складних умовах потребували допомоги; низький рівень – 36% респондентів (18 учнів): уникали відповідальності та не прагнули організовувати інших. Результати спостереження за трьома критеріями подані в діаграмі 2.1. за середнім показником.

Діаграма 2.1. Узагальнені результати спостереження за трьома показниками

Результати анкетування для визначення рівня сформованості лідерських навичок серед 50 молодших школярів допомогли зробити наступні висновки.

Лише невелика частка учнів, а саме 10%, що становить 5 осіб, продемонструвала високий рівень сформованих лідерських навичок. Ці діти активно проявляють ініціативу, готові брати на себе відповідальність та організовувати роботу команди. Вони впевнено спілкуються з однолітками, знаходять спільну мову, вирішують конфлікти, здатні підтримати та мотивувати інших. Такі учні зазвичай отримують стабільну емоційну підтримку з боку сім'ї або педагогів, що допомагає їм зберегти впевненість навіть у стресових ситуаціях.

40% респондентів (20 осіб) – учні із середнім рівнем сформованих лідерських навичок. Вони періодично проявляли лідерські якості, але потребували стимулу та підтримки. Такі діти здатні працювати у команді, проявляють ініціативу та відповідальність, однак роблять це не завжди впевнено. Стрес від соціальних обставин знижує їхню готовність взяти на себе лідерську роль. Ці діти демонструють потенціал, але їм необхідна додаткова підтримка та мотивація для покращення лідерських якостей.

Переважна частина респондентів, а саме 50% (що становить 25 осіб) продемонструвала низький рівень розвитку лідерських навичок. Учні цієї

групи рідко проявляють ініціативу, неохоче беруть на себе відповідальність, а також мають труднощі у спілкуванні та роботі в команді. Багато з них уникають ролі лідера і частіше сліднують за вказівками, ніж проявляють власну ініціативу.

Узагальнені результати анкетування на визначення рівня сформованості якостей, які лягають в основу формування у молодших школярів лідерських навичок подані у діаграмі 2.2.

Результати анкетування свідчать, що більшість учнів мають недостатній рівень розвитку лідерських якостей, обмежуючись у прояві ініціативності та відповідальності. Психологічні фактори, пов'язані з переживанням війни, онлайн-навчанням та обмеженими соціальними контактами, негативно вплинули на їхню здатність до взаємодії та командної роботи.

Результати за «Шкалою оцінки ініціативності молодших школярів» для 50 респондентів вказують на різний рівень прояву ініціативності. Зокрема, високий рівень ініціативності проявили 14% респондентів (що становить 7 осіб). Такі учні активно пропонують власні ідеї та готові до їх реалізації навіть у складних умовах. Вони охоче беруть на себе відповідальність за спільні завдання, часто виступають організаторами та підтримують роботу групи. Це діти, які зазвичай мають сильну емоційну підтримку вдома та від педагогів.

Незважаючи на негативні соціальні обставини, ці учні здатні проявляти стабільну активність та ініціативність.

46% опитаних (23 учнів) демонструють середній рівень розвитку ініціативності. Ця група проявляє ініціативу періодично, здебільшого в залежності від зовнішніх стимулів та підтримки. Вони готові брати участь у групових завданнях і пропонувати свої ідеї, але роблять це з деяким ваганням. Ці учні часто виявляють коливання в активності через підвищену тривожність та стресові фактори, пов'язані з війною та економічною нестабільністю. Обмеження в соціальних контактах через онлайн-навчання також вплинули на їхню готовність проявляти ініціативу. Учням у цій категорії необхідна додаткова підтримка для розвитку впевненості та самостійності.

Низький рівень продемонстрували 40% опитаних (20 учнів). Такі учні уникають пропозицій нових ідей та обмежуються виконанням інструкцій дорослих. Ці діти рідко проявляють активність у груповій роботі, неохоче беруть на себе відповідальність і часто потребують постійного керівництва.

Результати анкетування вказують на знижений рівень ініціативності серед молодших школярів, зокрема, 40% дітей мають низький рівень, що підкреслює вплив травматичних факторів, обмеженого соціального досвіду та тривожності. Лише 14% учнів зберегли високий рівень ініціативності, що

демонструє позитивний ефект емоційної підтримки та стабільного соціального оточення. Ці результати вказують на необхідність додаткових заходів у формуванні активності та ініціативності у дітей, включаючи розробку програм, що стимулюють соціальні взаємодії, колективну роботу та розвиток комунікативних навичок.

Результати соціометрії, проведеної серед 50 молодших школярів, показують різний рівень соціального статусу учнів у групі і представлені на діаграмі 2.4.

Високий рівень соціального статусу демонструють 12% респондентів (6 осіб). Ця група учнів користується високим рівнем довіри та популярності серед однолітків. Вони часто обираються іншими для спільної роботи, ігор, повсякденних завдань та обговорення особистих питань. Високий соціальний статус свідчить про позитивні соціальні та комунікативні якості цих дітей, а також про сильну емоційну підтримку з боку батьків, що допомагає їм залишатися адаптивними та комунікабельними навіть в умовах підвищеного стресу.

50% учнів (25 особи) – з середнім рівнем соціального статусу, тобто час від часу обираються для спільних завдань, але не є постійними лідерами серед однолітків. Вони часто проявляють позитивні соціальні якості, однак їхня

активність і комунікація можуть залежати від зовнішніх обставин і рівня підтримки. Діти з цієї групи мають певний потенціал для покращення соціальних навичок, але обмежуються в активності та соціальній взаємодії.

Низький рівень соціального статусу продемонстрували 38% респондентів (19 осіб). Ці учні рідко обираються однолітками для роботи в команді чи повсякденних завдань. Вони можуть мати труднощі в налагодженні контактів, нерідко уникають спілкування та не проявляють ініціативи в колективній роботі. Учні цієї категорії потребують додаткової уваги та підтримки, аби розвинути навички соціальної взаємодії та підвищити впевненість у собі.

Результати свідчать про загальне зниження соціального статусу та лідерського потенціалу у багатьох учнів, що обумовлено складними соціально-економічними умовами та емоційними факторами.

Результати дослідження за методикою «Незакінчені речення» серед молодших школярів (із загальною вибіркою в 50 учнів) дали можливість оцінити мотиваційні та емоційні установки дітей щодо лідерства та командної роботи.

Високий рівень мотиваційної та емоційної готовності молодших школярів до лідерства продемонстрували 16% учнів (8 осіб). Учні цієї групи показали впевненість та позитивне ставлення до лідерських ролей і командної роботи. Їхні відповіді, наприклад, на запитання «Я відчуваю себе лідером, коли...» часто містили твердження, як-от «коли допомагаю іншим» або «коли мене слухають». Вони позитивно ставляться до організації роботи в команді, вважають себе важливою частиною колективу, мають високий рівень мотивації та почуття відповідальності.

Середній рівень мотиваційної та емоційної готовності молодших школярів до лідерства продемонстрували 50% учнів (25 осіб). Ця група учнів проявляють мотивацію до співпраці та виконання ролі лідера, однак їхня ініціативність залежить від зовнішньої підтримки. Відповіді дітей вказують на бажання працювати в команді, але з обережністю щодо лідерських завдань. На

запитання «Мені подобається працювати в команді, тому що...» вони відповідали так: «тому що ми можемо допомагати одне одному» або «разом легше вирішувати завдання». Діти цієї групи позитивно налаштовані на співпрацю, але через соціальні та емоційні обмеження не завжди проявляють ініціативу.

34% респондентів (17 осіб) продемонстрували низький рівень мотиваційної та емоційної готовності. Вони часто уникали відповідальності, відчували дискомфорт у ролі лідера і не проявляли інтересу до ініціативи. У відповідях, як-от «Я відчуваю себе лідером, коли...», вони зазначали, що не відчувають себе комфортно в таких ролях або не мають відповідних ідей. Підвищений рівень тривожності, обмеження у соціальній активності та психоемоційний стрес, пов'язаний з війною та онлайн-навчанням, значно вплинули на зниження їхньої впевненості та готовності до лідерства (див.діаграма 2.5.).

Результати дослідження показують, що частина учнів (приблизно 15%) має високий рівень мотивації та емоційної готовності до лідерства, однак більшість дітей перебувають на середньому або низькому рівні. Це свідчить про необхідність додаткових програм підтримки, спрямованих на розвиток мотиваційної та емоційної сфери, формування впевненості в собі та

стимулювання соціальної активності через групові завдання, творчі проєкти та активності, які підтримують лідерські навички.

За результатами комплексного дослідження, спрямованого на оцінку лідерських та соціальних навичок молодших школярів, можна зробити узагальнюючі висновки, що відображають загальні тенденції розвитку мотиваційної та емоційної сфери учнів в умовах підвищеного психоемоційного навантаження.

Більшість учнів виявляють середній рівень лідерських та соціальних навичок, проте для значної частини дітей характерні труднощі у прояві ініціативності та взаємодії у групі. Зокрема, діти з низьким рівнем активності часто демонструють невпевненість та уникають лідерських ролей, що обумовлено як внутрішніми бар'єрами, так і зовнішніми стресовими факторами. Водночас приблизно 15-20% учнів, які отримують стабільну емоційну підтримку з боку сім'ї або педагогів, продовжують проявляти високий рівень соціальної активності, демонструють готовність до співпраці та позитивне ставлення до командної роботи.

Результати дослідження надали можливість визначити основні організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності, а саме:

- використання інтерактивних методів навчання з метою формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності
- стимулювання самостійності та ініціативності молодших школярів з метою формування їх лідерських навичок
- готовність вчителів початкових класів до формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності

2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності

Організаційно-педагогічні умови охоплюють цілісну систему факторів, що створює оптимальні передумови для освітнього процесу, забезпечуючи ефективну взаємодію між учнями та педагогами і сприяючи розвитку компетентностей, необхідних для адаптації у соціумі та реалізації освітніх завдань. У процесі дослідження нами було виокремлено основні організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності, а саме:

- використання інтерактивних методів навчання з метою формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності
- стимулювання самостійності та ініціативності молодших школярів з метою формування їх лідерських навичок
- готовність вчителів початкових класів до формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності.

2.2.1. Використання інтерактивних методів навчання з метою формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності

Використання інтерактивних методів навчання є надзвичайно важливою умовою формування лідерських навичок молодших школярів, оскільки саме ці методи сприяють розвитку соціальної компетентності через активне залучення учнів у навчальний процес і створення ситуацій для набуття важливого життєвого досвіду.

О. Пометун та Л. Пироженко відзначають, що інтерактивні методи навчання є практично орієнтованими, адже сприяють самореалізації учнів, розвитку їхніх інтелектуальних здібностей та виявленню потенціалу [41]. Результативність застосування цих методів залежить передусім від активної участі дитини та її залученості в процес навчальної діяльності.

С. Іванішена додає, що інтерактивні методи навчання виконують інформаційно-операційну функцію, оскільки сприяють формуванню знань, навичок та вмінь з різних предметів, а також розвивають інтелектуальні операції, такі як аналіз, синтез, узагальнення та систематизація. На думку дослідниці, ці методи також допомагають розвивати довірливу поведінку, комунікативні навички та організаторські здібності молодших школярів [38].

О. Комар вказує, що інтерактивні методи навчання належать до активних форм, які вимагають залученості молодших школярів на тлі відносно пасивного навчального середовища [51]. Учитель виконує роль мотиватора, стимулюючи пізнавальну діяльність, ініціативність та самостійність учнів, які самостійно здобувають знання в результаті ефективної взаємодії та співпраці з однолітками і педагогом.

Нами були виокремлені основні причини, чому інтерактивні методи є настільки ефективними в цьому процесі.

1. *Формування соціально-комунікативних навичок.* Інтерактивні методи навчання мають потужний вплив на формування комунікативних навичок у молодших школярів, адже вони забезпечують активну взаємодію між учнями

та педагогом. Завдяки інтерактивним підходам діти стають не просто пасивними слухачами, а активними учасниками навчального процесу, що розвиває вміння висловлювати свої думки, слухати інших та брати участь у спільних обговореннях. Ці методи, як-от дискусії, робота в парах чи групах, рольові ігри, стимулюють учнів до висловлення власних ідей, що сприяє впевненості у комунікації.

Активне залучення учнів у навчальний процес через інтерактивні методи також сприяє розвитку вміння адаптуватися до співрозмовника, шукати підходи для досягнення порозуміння та виражати свою думку доступно і зрозуміло. Участь у групових проєктах або рольових іграх допомагає дітям навчитися враховувати позиції інших, узгоджувати свої дії з діями партнерів, що є основою успішної комунікації в колективі. Крім того, завдяки інтерактивним методам, діти засвоюють основи культури діалогу: повагу до інших думок, вміння вислухати та конструктивно відповісти на коментарі однолітків, що є важливою складовою комунікативних навичок. Інтерактивні методи навчання дозволяють школярам не лише накопичувати знання, а й опановувати важливі життєві навички, серед яких здатність висловлювати власні думки, обґрунтовувати свої рішення та ефективно взаємодіяти з іншими.

Наприклад, під час обговорення твору вчитель може використати метод «Коло ідей», де кожен учень має висловити власну думку щодо теми чи героя. Лідер групи підсумовує висловлені думки та координує обговорення. Така діяльність сприяє розвитку вміння слухати інших, чітко висловлювати свої думки, а також розвиває вміння вести конструктивний діалог та приймати різні точки зору (див. додаток Е).

2. *Розвиток здатності до співпраці та командної роботи.* Інтерактивні методи навчання значно сприяють розвитку здатності до співпраці та командної роботи у молодших школярів, оскільки створюють умови для активного включення кожного учня в спільну діяльність. Вони вимагають взаємодії, де діти працюють разом для досягнення спільної мети, розподіляють

обов'язки та навчаються розуміти і підтримувати одне одного. Участь у групових завданнях і проєктах допомагає учням відчувати відповідальність за свої дії в команді, усвідомити важливість свого внеску та навчитися координувати свої зусилля з іншими. Це розвиває вміння узгоджувати різні точки зору, вирішувати конфлікти, якщо вони виникають, і домовлятися про рішення, що є важливими складовими командної роботи.

Інтерактивне навчання також розвиває соціальні навички, зокрема здатність до підтримки, співчуття та розуміння почуттів і потреб інших учасників команди. Через ігрові ситуації, обговорення або спільні проєкти діти вчаться оцінювати свій вплив на групу, а також спостерігають і враховують реакції своїх однолітків. Такий підхід сприяє формуванню середовища, де кожен учень відчувається важливою частиною команди, здатною вплинути на кінцевий результат роботи, що значно підвищує їхню мотивацію та сприяє формуванню позитивного ставлення до співпраці. Таким чином, інтерактивні методи стають інструментом, що підтримує розвиток в учнів здатності до командної роботи, вчить їх ефективно взаємодіяти та допомагає формувати лідерські якості й відповідальне ставлення до колективної діяльності.

Наприклад, можна запропонувати молодшим школярам проєктні дослідження природи та навколишнього середовища на уроці «Я досліджую світ». Учні можуть працювати над проєктом на тему «Екологічні звички», де кожна група досліджує окремі аспекти: сортування сміття, збереження енергії, зменшення відходів тощо. У кожній групі обирається лідер, який організовує збір інформації, розподіл обов'язків і презентацію результатів. Лідерські навички учнів розвиваються завдяки організації роботи команди, здатності мотивувати однолітків до спільної мети і відповідальності за підсумковий результат.

3. *Стимулювання ініціативності та самовираження.* Інтерактивні методи навчання суттєво впливають на стимулювання ініціативності та самовираження в учнів, створюючи умови для активного та самостійного засвоєння знань. Під час інтерактивної діяльності, такої як обговорення,

робота в групах або виконання творчих проєктів, учні мають змогу висловлювати власні ідеї та пропонувати рішення. Це не лише заохочує їхню ініціативу, а й розвиває впевненість у власних силах, оскільки діти відчують, що їхні думки важливі та цінюються іншими. Участь у таких процесах допомагає дітям розкрити свої таланти і показати себе з різних сторін, підвищуючи їхню самооцінку та спонукаючи до подальшого самовираження.

Інтерактивні методи також забезпечують можливість для кожного учня діяти самостійно в межах команди, що розвиває відповідальність за власні дії та результати. Замість традиційного підходу, де учень є пасивним споживачем інформації, інтерактивні методи дозволяють дітям самостійно шукати знання та приймати рішення. У такий спосіб діти вчаться проявляти ініціативу, особливо під час виконання завдань, що вимагають креативного підходу або пропонування альтернативних рішень. Це вміння стає важливим інструментом для розвитку лідерських якостей і формування незалежного, відповідального мислення.

Важливо, що інтерактивні методи створюють безпечний простір, у якому діти можуть експериментувати, вчитися на помилках та розвивати свої здібності до самовираження без страху критики. Це підвищує їхню відкритість до нових ідей і готовність брати на себе ініціативу, що є необхідними якостями для формування активної й творчої особистості. Усе це дозволяє інтерактивним методам сприяти вихованню впевнених, ініціативних і самостійних учнів, які прагнуть не лише отримувати знання, але й реалізовувати власний потенціал у навчальному середовищі.

Наприклад, на уроці математики в 3-му класі під час вивчення теми «Периметр і площа прямокутника» можна використати Метод «Математична дослідницька лабораторія» (див. додаток Є). Цей метод допомагає учням самостійно дослідити властивості геометричних фігур через практичні завдання та командну роботу, розвиваючи навички обчислень, спостереження та співпраці.

4. *Підвищення впевненості та адаптивності.* Інтерактивні методи навчання значно сприяють підвищенню впевненості та адаптивності у молодших школярів, створюючи умови, в яких кожен учень має можливість висловитися, бути почутим і взяти активну участь у навчальному процесі. Завдяки інтерактивним підходам, учні поступово здобувають навички самовираження та взаємодії, що підвищує їхню самооцінку і впевненість у власних силах. У процесі активної участі в різних формах інтерактивного навчання, таких як робота в групах, рольові ігри чи обговорення, діти набувають позитивного досвіду взаємодії з однолітками та вчителями, що допомагає подолати сором'язливість та страх помилитися. Це сприяє формуванню впевненості у своїх знаннях і діях, що надзвичайно важливо для розвитку лідерських якостей.

Інтерактивні методи також розвивають адаптивність, оскільки учні навчаються діяти в різних ситуаціях, реагувати на зміни в умовах завдань або підходах до навчання. Наприклад, коли діти стикаються з необхідністю вирішення проблемних завдань у групі, вони вчаться швидко знаходити рішення, змінювати стратегії та пристосовуватися до обставин. Це розвиває їхню здатність до гнучкого мислення, що є важливою основою для адаптації в умовах, які постійно змінюються. Вони вчаться ставитися до нових завдань як до можливостей для зростання, а не як до викликів, які викликають стрес, що сприяє формуванню позитивного ставлення до змін.

Крім того, завдяки інтерактивним методам навчання учні отримують більше можливостей випробувати себе в різних соціальних ролях, що також сприяє адаптації до різних соціальних ситуацій. Усі ці фактори допомагають учням розвивати впевненість у власних силах і здатність адаптуватися, що є важливими елементами для їхнього особистісного та соціального розвитку в умовах сучасного суспільства (див. додаток Ж).

5. *Формування емпатії та емоційного інтелекту.* Інтерактивні методи навчання відіграють важливу роль у формуванні емпатії та емоційного інтелекту молодших школярів, оскільки вони створюють умови для активної

взаємодії та обміну емоціями між дітьми. У процесі виконання спільних завдань учні мають можливість усвідомити та враховувати почуття, думки й потреби інших. Це сприяє розвитку емпатії — здатності розуміти та співпереживати емоціям інших людей. Наприклад, у рольових іграх діти можуть виступати в різних соціальних ролях, що дозволяє їм переживати ситуації з погляду інших людей, глибше розуміти почуття та поведінку їхні. Такий досвід допомагає учням навчитися розпізнавати емоції, як власні, так і чужі, а також краще контролювати свої реакції у складних ситуаціях.

Інтерактивні методи також розвивають навички спілкування, які є невід'ємною частиною емоційного інтелекту. Вони вчать дітей ставитися з повагою до інших точок зору, виражати свої емоції в прийнятний спосіб та співпрацювати у групі, що допомагає формувати стійкі міжособистісні зв'язки. Під час спільної роботи учні можуть вчитися керувати своїми емоціями, а також враховувати емоційний стан своїх однокласників, що сприяє побудові довірливих і підтримуючих стосунків. Оскільки діти часто перебувають у різних соціальних ролях під час інтерактивних занять, вони вчаться адаптувати свою поведінку залежно від ситуації, розвиваючи емоційний інтелект.

Інтерактивне навчання сприяє створенню середовища, в якому діти відчують підтримку, безпеку та заохочення до самовираження, що також допомагає розвивати емпатію. У процесі взаємодії з учителем і однолітками учні поступово вчаться розпізнавати, називати та аналізувати свої емоції, а також стають чутливішими до потреб інших. Завдяки цьому вони розвивають важливі для соціального життя риси: терпимість, співчуття, уміння слухати та підтримувати, що в цілому підвищує їхню здатність до конструктивної взаємодії з іншими в різних життєвих ситуаціях.

Інтерактивні методи навчання сприяють створенню діалогічного освітнього процесу в початковій школі, підтримуючи самостійність у прийнятті рішень та залучаючи учнів до творчості при виборі змісту та

способів навчання. Ефективність використання таких методів залежить від виконання педагогом кількох важливих умов:

- системності та послідовності у впровадженні інтерактивних технологій;
- ретельної підготовки вчителя;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- застосування різних методів і форм у навчанні.

Під час уроків в початковій школі інтерактивний підхід вимагає організації навчального середовища, мотивації для спільної роботи, дотримання правил співпраці, оптимізації оцінювання процесу і результатів спільної діяльності, а також розвитку навичок самоаналізу та самоконтролю в індивідуальній та груповій роботі.

2.2.2. Створення ситуації успіху для молодших школярів з метою формування їх лідерських навичок

Створення ситуації успіху в навчанні — це педагогічний підхід, спрямований на створення таких умов, у яких кожен учень має можливість відчувати успіх у своїх навчальних досягненнях. Це особливо важливо для розвитку позитивного ставлення до навчання, формування мотивації та впевненості у своїх силах. В основі цього підходу лежить ідея, що, відчуваючи успіх, учень стає більш мотивованим, активним і відкритим до нових знань та викликів.

Ситуація успіху може бути створена завдяки індивідуальному підходу, вибору цікавих завдань, врахуванню здібностей та особистих інтересів учнів, а також через позитивне підкріплення з боку вчителя. Наприклад, учитель може диференціювати завдання за рівнем складності, щоб кожен учень зміг їх виконати на своєму рівні і поступово досягав більшого. Оцінювання та зворотний зв'язок при цьому є важливими, оскільки підтримка та

конструктивні коментарі допомагають учням відчувати свою значимість і прогрес.

Створення ситуації успіху також сприяє формуванню особистісної зрілості учнів, оскільки вони вчаться брати відповідальність за свої дії, розуміти значення наполегливості та самоорганізації, що вкрай важливо для їхнього подальшого розвитку.

Роль успіху у розвитку особистості величезна. переживання успіху приходить тоді, коли зумієш подолати себе, своє невміння, незнання, недосвідченість. Особистість дитини ніби зростає в успіху, тоді як невдача змушує її згортатися, замикатися від усвідомлення своєї другорядності. Лідерство починається з особистих якостей лідера."

Таким чином, секрет виховання лідерських якостей полягає у успішності дітей, їх відчуття свого зростання та руху вперед. Педагоги та батьки повинні знаходити будь-яку можливість похвалити дитину, підтримати її – це перша умова забезпечення успіху. Дітям подобається бути у ролі переможця. Але, зіткнувшись із труднощами та невдачами, вони можуть відчувати негативні емоції розчарування та страху, тому з дітьми необхідно провести розмову на тему «Сьогодні переможений, завтра переможець» та підвести до висновку: «Неможливо перемогти, не ризикуючи програти! "Негативний результат теж результат". Можна розповісти дітям про знаменитих людей, які не одразу прославилися, а раніше зазнали гіркоти розчарувань.

Відчуття компетентності та віра у власні сили формується у дитинстві. Згідно з дослідженнями Е.Еріксона, розвитку людини немає меж, воно відбувається протягом усього життєвого циклу, є результатом успішної взаємодії індивіда з сприятливими можливостями довкілля.

Таким чином, кожен може розвивати та вдосконалювати закладений у ньому лідерський потенціал. Здатність індивідуальності істотно підвищується в міру дорослішання та набуття життєвого досвіду та професійної майстерності. Головне визначити сферу діяльності для найкращого застосування своїх сил і досягнення успіху.

Ситуацію успіху для кожного учня можна створити через розвиток ключових компетентностей. Учителям важливо пам'ятати слова В.О.Сухомлинського: «Де є успіх, там з'являється бажання вчитися, і це особливо важливо в початковій школі, коли дитина ще не вміє долати труднощі, а невдачі сприймаються як справжнє горе». К.Д. Ушинський зазначав, що дитина, яка не відчула радості від подолання труднощів і смаку перемоги, може втратити інтерес до навчання. Якщо у дитини зникає віра у власні сили і вона не отримує досвіду радості від успіху, навіть найефективніші педагогічні прийоми не зможуть повернути їй інтересу до знань.

Отже, що таке успіх і навіщо він на уроці? Успіх є багатогранним поняттям. Психологи визначають його як емоційний стан радості й задоволення, який виникає після подолання складного завдання і схожий на почуття ейфорії. З педагогічної точки зору, успіх — це створення умов, у яких учень чи весь клас мають можливість досягти значущих результатів (див. додаток 3).

Емоції, пов'язані з успіхом, дають можливість:

- підвищити мотивацію до навчання та зацікавленість у пізнанні;
- стимулювати працездатність;
- зменшити негативні риси, як-от тривожність, невпевненість, низьку самооцінку;
- розвинути позитивні якості: ініціативність, активність, креативність;
- підтримувати в колективі позитивний емоційний клімат [62].

Ситуація успіху — це суб'єктивний психічний стан задоволення від досягнутого результату, коли сама дитина визнає його як успішний. Навіть один раз пережита ситуація успіху може дати дитині яскраві емоційні враження і кардинально змінити її ставлення до навчання та життя.

Алгоритм створення ситуації успіху включає декілька кроків.

1. Створення доброзичливої атмосфери – перший обов'язковий крок, що забезпечує позитивну атмосферу у класі. З перших хвилин уроку необхідно

створити теплу, підтримуючу атмосферу в класі. Необхідно використовувати усмішки, м'які жести, теплий тон голосу, привітність і повагу до кожного учня. Це допоможе дітям відчувати себе в безпечному середовищі, що сприяє зниженню стресу та тривожності [62].

2. *Подолання страху помилки.* Учні почуваються впевненіше, коли розуміють, що помилки – це частина процесу навчання, а невдачі можна подолати, знайшовши інші рішення. Необхідно заохочувати дітей не боятися помилок, а сприймати їх як природний крок у навчанні. Наприклад, можна обговорити з учнями, що всі вчать на помилках, і запропонувати їм різні способи подолання труднощів, показати, що помилки – це частина процесу зростання.

3. *Попередня оцінка успішного результату* – учитель висловлює віру в успіх учня, заохочуючи його до подальших зусиль і формуючи впевненість у своїх силах. Необхідно виражати впевненість у можливостях учня, підтримуючи його словами, що заохочують віру в себе: «Я вірю, що ти впораєшся», «У тебе обов'язково все вийде». Така позитивна установка з боку вчителя налаштовує учня на досягнення успіху.

4. *Приховані інструкції* – за допомогою побажань учитель м'яко вказує на кроки виконання завдань, допомагаючи уникнути помилок. Необхідно дати учням ненав'язливі підказки щодо того, як краще виконати завдання. Наприклад, замість прямого інструктажу сказати: «Спробуй почати з цього...» або «Не забудь, що важливо дотримуватися послідовності». Це допомагає учню уникати невдач і розвиває самостійність у роботі.

5. *Залучення мотивації* – учням пояснюється значення їхньої роботи: кому і для чого вона потрібна, підкреслюючи важливість завдання. Необхідно показати учням, для чого їм слід виконати певне завдання, пояснивши, як це може принести користь іншим. Наприклад, сказати: «Завдяки твоїй допомозі інші зможуть навчитися краще» або «Твоїм друзям буде цікаво дізнатися про твій підхід до вирішення завдання».

6. *Індивідуальна значущість учня* – учень відчуває цінність своїх зусиль у загальній роботі, що спонукає його до більш активної участі. Слід залучати учнів до діяльності, наголошуючи на їхній унікальності. Надавайте важливі, на їхню думку, завдання і демонструйте, що цінуєте їхню роботу. Наприклад, використовуйте фрази: «Тільки ти зміг би так впоратися», «Без тебе команда була б неповною».

7. *Активізація заохоченням до діяльності* – учитель мотивує учня до конкретних дій, показуючи, як важливо почати роботу. Слід спонукати учнів розпочати завдання за допомогою позитивної мотивації: «Нам дуже цікаво побачити, як ти виконаєш це завдання» або «Твій підхід може надихнути інших».

8. *Фокусування на деталях успіху* – учитель наголошує на певних позитивних аспектах виконаної роботи, заохочуючи учня і формуючи в нього позитивний досвід. Слід оцінити конкретні позитивні аспекти роботи кожного учня. Наприклад, акцентуйте увагу на особливо вдалим моментах: «Мені сподобалося, як ти обрав кольори для малюнка» або «Твій висновок дуже точний». Це дозволяє учням емоційно відчути радість від своїх досягнень, навіть у маленьких деталях.

9. *Оцінка результату та зворотний зв'язок*. Слід завершити урок, надаючи позитивний зворотний зв'язок кожному учню, відзначаючи його зусилля та внесок у спільну роботу. Обговоріть, що саме їм вдалося найкраще, і вкажіть, які кроки допомогли досягти успіху.

Створення ситуації успіху — це штучно створений процес, коли вчитель акцентує увагу на досягненнях учня, тимчасово не зосереджуючись на недоліках. Це породжує радість і впевненість, підвищує значущість учня в колективі. Радість від успіху відчувається не лише учнем, але й батьками, що створює підґрунтя для співпраці з учителем. Така радість формує основи для подальшого розвитку, творчості та досягнення високих результатів у житті дитини.

2.2.3. Готовність вчителів початкових класів до формування лідерських навичок молодших школярів як чинника розвитку їх соціальної компетентності

Готовність вчителя до будь-якої діяльності – це комплекс особистісних та професійних якостей, знань, навичок і установок, які забезпечують ефективну реалізацію педагогічної діяльності. Готовність вчителя визначається як інтегративна характеристика, що охоплює не тільки знання предмета, але й володіння методичними прийомами, вміння спілкуватися з учнями та створювати позитивне навчальне середовище.

Основними компонентами готовності вчителя є:

- мотиваційний компонент (включає внутрішнє бажання вчителя до самореалізації в професії, прагнення допомагати дітям, розвивати їхній потенціал та досягати високих результатів у навчанні. Це також передбачає інтерес до постійного самовдосконалення та професійного зростання);
- когнітивний компонент (передбачає знання педагогіки, психології, методик викладання, а також розуміння індивідуальних особливостей учнів. Вчитель повинен володіти знаннями, необхідними для забезпечення ефективного навчального процесу, розуміти закономірності розвитку дітей та способи адаптації навчання до їхніх потреб);
- операційно-діяльнісний компонент (включає практичні навички та вміння, які забезпечують реалізацію педагогічних завдань. Це здатність застосовувати методи і технології навчання, створювати інтерактивне середовище, а також вміння організовувати навчальний процес так, щоб кожен учень міг реалізувати свій потенціал);
- рефлексивний компонент (вчитель повинен вміти аналізувати свою діяльність, оцінювати досягнення і невдачі, розуміти свої сильні сторони і області для вдосконалення. Рефлексія допомагає вчителю підвищувати ефективність своєї діяльності, знаходити нові підходи до навчання та виховання учнів);

- емоційно-ціннісний компонент (передбачає вміння вчителя співпереживати учням, демонструвати терплячість, підтримувати емоційний комфорт у класі. Цей компонент важливий для створення атмосфери довіри і підтримки, що сприяє особистісному зростанню учнів).

Готовність вчителя є одним із ключових факторів у досягненні якісного освітнього процесу. Вона забезпечує здатність педагога не тільки передавати знання, але й формувати в учнів навички, цінності та орієнтири, які впливають на їх розвиток як особистостей і громадян.

Готовність вчителя до формування лідерських навичок у молодших школярів є важливою умовою для розвитку їх соціальної компетентності з кількох причин.

По-перше, у початковій школі закладаються основи особистісного розвитку, зокрема соціальних навичок, які стають основою для подальшого навчання і соціальної адаптації. Лідерські навички допомагають дітям навчитися самостійності, відповідальності, вміння приймати рішення та співпрацювати з іншими. Готовність вчителя до такої роботи, знання методів і прийомів для формування лідерських якостей забезпечує систематичну та цілеспрямовану роботу в цьому напрямку, що є важливим для ефективного розвитку кожного учня.

По-друге, формування лідерських навичок є важливим елементом соціальної компетентності, яка передбачає не лише вміння дотримуватися соціальних норм, але й активно взаємодіяти з іншими. Учитель, який готовий розвивати ці навички, може створювати ситуації, в яких учні вчаться розуміти та поважати думки інших, вести конструктивний діалог, розвивати емпатію. Такі навички стають важливим інструментом у формуванні позитивних міжособистісних стосунків.

По-третє, готовність учителя до формування лідерських навичок включає вміння підтримувати позитивне ставлення учнів до власних досягнень та навчання в цілому, оскільки лідерство часто пов'язане з упевненістю у собі та ініціативністю. Учитель, який розвиває ці якості в учнів,

підвищує їхню мотивацію до навчання, формує почуття власної цінності та сприяє розвитку креативного потенціалу.

На завершення, готовність вчителя до розвитку лідерських якостей молодших школярів є ключовим фактором у створенні освітнього середовища, яке сприяє формуванню соціально компетентних, ініціативних і відповідальних особистостей. Це, в свою чергу, закладає основи для успішної соціалізації та майбутньої громадської активності учнів.

Готовність вчителя початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів як основи їхньої соціальної компетентності є складним і багатокомпонентним процесом, що охоплює кілька важливих аспектів. Це багаторівневе поняття включає мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексивний та емоційно-ціннісний компоненти, кожен з яких відіграє ключову роль у розвитку лідерських якостей та соціальної компетентності учнів.

Мотиваційний компонент готовності вчителя початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів є одним з ключових факторів, які визначають ефективність його роботи у цьому напрямку. Цей компонент відображає внутрішню зацікавленість і прагнення вчителя до розвитку у дітей ініціативності, відповідальності, здатності до співпраці та соціальної взаємодії. Мотивація вчителя формує позитивне ставлення до педагогічної діяльності, надає їй смислової цінності і виступає рушієм для впровадження інноваційних методик.

Сильна мотивація вчителя в цьому контексті означає, що він усвідомлює значення лідерських навичок для соціального розвитку дітей. Учитель, який має розвинену внутрішню мотивацію, розуміє, що навчання не обмежується передачею знань, але й спрямоване на формування особистісних якостей, які допоможуть дитині стати активним учасником суспільства. Такий учитель не просто виконує професійні обов'язки, а й відчуває задоволення від процесу розвитку учнів, їхньої здатності проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність та ефективно взаємодіяти з однолітками.

Крім того, мотивація вчителя сприяє його готовності до постійного професійного вдосконалення. Учитель, який прагне підтримувати учнів у розвитку лідерських навичок, зазвичай має інтерес до освоєння нових педагогічних підходів, методик групової роботи та соціального навчання. Це спонукає його до навчання і вдосконалення, що позитивно впливає на загальний рівень навчального процесу.

Мотиваційний компонент також дозволяє вчителю бути гнучким і адаптивним, створюючи сприятливі умови для навчання. Внутрішня мотивація досягти результату допомагає педагогу подолати труднощі, що можуть виникнути у процесі розвитку соціальної компетентності дітей. Навіть у складних ситуаціях, таких як робота з учнями, які мають труднощі у взаємодії або не виявляють лідерських схильностей, мотивований учитель продовжує шукати підходи, щоб допомогти кожному учневі знайти себе в колективі.

Отже, мотиваційний компонент готовності вчителя початкових класів до формування лідерських навичок молодших школярів виступає важливою передумовою для якісної педагогічної діяльності. Це внутрішнє прагнення стає основою для професійного росту вчителя, зміцнює його готовність до вдосконалення педагогічної майстерності та сприяє створенню навчального середовища, яке розвиває соціальну компетентність кожного учня.

Когнітивний компонент готовності вчителя початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів охоплює знання та розуміння основних принципів, методів і прийомів, необхідних для розвитку соціальної компетентності в дітей. Він включає глибокі знання з педагогіки, дитячої психології, а також знання про те, як відбувається процес соціалізації та формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку.

Учитель, який володіє когнітивною підготовкою, розуміє теоретичні аспекти розвитку лідерства у дітей та його вплив на соціальну компетентність. Це знання дозволяє йому свідомо підходити до завдання формування лідерських навичок, враховуючи вікові особливості, емоційний та соціальний

розвиток учнів. Наприклад, вчитель розуміє, що молодший шкільний вік — це період, коли діти активно шукають своє місце в групі, вчаться взаємодіяти з однолітками та набувають навичок співпраці, що робить цей вік ідеальним для початкового розвитку лідерських якостей.

Когнітивний компонент також охоплює знання методів і прийомів, що допомагають розвивати лідерські навички в дітей. Учитель має бути обізнаним із сучасними інтерактивними методами, такими як групові проекти, рольові ігри, командні завдання та ситуаційне навчання, які сприяють розвитку ініціативності, відповідальності, комунікативних навичок та співпраці. Завдяки цьому вчитель може ефективно організувати навчальний процес так, щоб діти не лише здобували знання, але й навчалися взаємодіяти, працювати в команді, проявляти ініціативу та брати на себе відповідальність.

Крім того, когнітивний компонент готовності вчителя охоплює знання з діагностики рівня розвитку лідерських якостей і соціальної компетентності в учнів. Це дозволяє вчителю відслідковувати прогрес дітей, визначати їхні сильні сторони та сфери для розвитку, а також вибирати відповідні методики та підходи для кожного учня. Таким чином, учитель може надавати індивідуальну підтримку, адаптувати завдання до рівня розвитку кожної дитини та створювати умови для розвитку їхнього потенціалу.

Таким чином, когнітивний компонент готовності вчителя є фундаментом, на якому базується ефективне формування лідерських навичок молодших школярів. Завдяки знанням педагогіки, дитячої психології та методик навчання, вчитель може створити сприятливі умови для розвитку соціальної компетентності учнів, підвищуючи їхню здатність успішно взаємодіяти з іншими, проявляти ініціативу та розвивати лідерські якості.

Операційно-діяльнісний компонент готовності вчителя початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів охоплює практичні вміння та навички, необхідні для реалізації педагогічного процесу, спрямованого на розвиток лідерських якостей та соціальної компетентності учнів. Цей компонент включає здатність учителя організовувати освітнє

середовище, де кожен учень може виявляти ініціативу, працювати в команді, приймати рішення та брати на себе відповідальність. Він охоплює вміння застосовувати інтерактивні методи навчання, моделювати ситуації, які сприяють розвитку комунікативних та організаторських навичок дітей.

Вчитель, готовий до формування лідерських навичок, повинен вміти організувати навчальний процес так, щоб учні не лише пасивно сприймали знання, а й активно брали участь у навчальній діяльності. Це включає застосування групових завдань, проєктного навчання, рольових ігор, дискусій, командних завдань, які потребують від учнів співпраці, взаємної підтримки та лідерства. Наприклад, у процесі роботи над проєктом учні навчаються розподіляти обов'язки, підтримувати один одного та разом досягати спільних цілей, що сприяє розвитку як їхніх лідерських якостей, так і загальної соціальної компетентності.

Операційно-діяльнісний компонент також включає вміння вчителя створювати ситуації успіху для кожного учня, підтримуючи впевненість у власних силах і готовність до активної участі у класних заходах. Це досягається через індивідуальний підхід до дітей, вибір завдань, які відповідають їхнім можливостям, та заохочення навіть малих досягнень. Учитель повинен бути готовим швидко реагувати на потреби учнів, надавати поради, підтримувати їх у складних ситуаціях і мотивувати їх до подальшої участі.

Крім того, операційно-діяльнісний компонент передбачає володіння навичками діагностики та оцінювання рівня розвитку лідерських якостей і соціальної компетентності учнів. Учитель повинен мати інструменти для визначення сильних сторін та зон росту кожної дитини, а також вміння адаптувати свою педагогічну стратегію відповідно до індивідуальних потреб учнів. Це допомагає вчителю надавати точну й цілеспрямовану підтримку в процесі формування лідерських навичок, що сприяє підвищенню ефективності навчання.

Таким чином, операційно-діяльнісний компонент готовності вчителя є основою для практичної реалізації завдань з формування лідерських навичок у молодших школярів. Завдяки практичним навичкам і вмінням, учитель створює активне, мотивуюче середовище, яке сприяє розвитку соціально компетентних, ініціативних та впевнених у собі учнів.

Рефлексивний компонент готовності вчителя початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів передбачає вміння аналізувати власну педагогічну діяльність та оцінювати її ефективність у контексті розвитку соціальної компетентності учнів. Цей компонент є важливим, оскільки дозволяє вчителю усвідомити свої сильні та слабкі сторони, а також розробити шляхи для професійного вдосконалення.

Рефлексія допомагає вчителю оцінити, наскільки його педагогічні методи та стратегії сприяють розвитку лідерських якостей у дітей. Учитель повинен вміти аналізувати, які підходи та методи є найбільш ефективними для розвитку ініціативності, комунікаційних навичок, відповідальності та вміння працювати в команді. Наприклад, через рефлексивний аналіз вчитель може виявити, що певні інтерактивні методи, такі як групові проєкти чи рольові ігри, краще сприяють залученню учнів і розвитку їхніх лідерських навичок.

Окрім оцінки методів, рефлексивний компонент охоплює здатність вчителя аналізувати успіхи та проблеми учнів у процесі розвитку їхньої соціальної компетентності. Це включає спостереження за поведінкою учнів під час роботи в команді, здатністю брати на себе відповідальність, висловлювати власну думку та взаємодіяти з однолітками. Такий аналіз допомагає вчителю адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб кожної дитини, підтримувати учнів у подоланні труднощів та заохочувати їх до подальшого розвитку.

Рефлексивний компонент також мотивує вчителя до постійного професійного зростання, оскільки вміння усвідомлено оцінювати свою роботу спонукає до пошуку нових знань, вдосконалення своїх методів та впровадження інновацій. Учитель, який систематично рефлексує над своїм

досвідом, краще розуміє, як впливати на формування лідерських якостей та соціальної компетентності учнів і прагне до вдосконалення педагогічної практики.

Отже, рефлексивний компонент є важливим для готовності вчителя формувати лідерські навички у молодших школярів, оскільки забезпечує постійне вдосконалення педагогічної діяльності, підвищує ефективність навчання та підтримує розвиток соціально активних, ініціативних і компетентних особистостей.

Емоційно-ціннісний компонент готовності вчителя початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів відображає його здатність створювати атмосферу підтримки, довіри та поваги, що є основою для ефективного навчання та виховання соціально компетентних учнів. Цей компонент передбачає розвиток у вчителя таких якостей, як емпатія, доброзичливість, терпимість та уважність до емоційних і психологічних потреб кожного учня. Емоційно-ціннісна складова допомагає вчителю встановити позитивні взаємини з учнями, що надихає їх на розвиток лідерських навичок, підвищує впевненість у собі та мотивацію до навчання.

Учитель, який володіє емоційно-ціннісною підготовкою, здатен бачити в кожному учневі унікальну особистість із власними потребами, можливостями та перспективами розвитку. Він допомагає дітям відчувати свою важливість і значимість у колективі, підсилюючи їхню самооцінку та формуючи усвідомлення власного потенціалу. Такий підхід дозволяє учням відчувати підтримку вчителя не лише як професіонала, а й як людини, яка готова допомогти, вислухати і зрозуміти. Це особливо важливо для молодшого шкільного віку, коли діти тільки починають освоювати основи соціальної взаємодії та вчать будувати стосунки на основі взаємоповаги.

Емоційно-ціннісний компонент також передбачає здатність учителя розуміти та враховувати емоційні реакції учнів на різні навчальні ситуації, що особливо важливо для формування лідерських навичок. Наприклад, у процесі групових завдань або командної роботи вчитель може допомогти учням

справитися з почуттями страху перед відповідальністю чи невпевненості в собі, що сприяє розвитку ініціативності та відкритості до співпраці. Також він створює умови для того, щоб діти могли без страху висловлювати власні думки, приймати рішення та брати на себе роль лідера, підтримуючи їх позитивні почуття, такі як гордість за власні досягнення та радість від спільної роботи.

Завдяки емоційно-ціннісному компоненту вчитель сприяє створенню безпечного емоційного середовища, в якому учні можуть розвивати лідерські якості без страху помилок і невдач. Він формує у дітей ціннісне ставлення до власних досягнень і досягнень інших, закладаючи основи для розвитку емпатії, толерантності та поваги до інших людей. Емоційна чуйність вчителя сприяє розвитку морально-етичних якостей учнів, що, своєю чергою, стає важливою складовою їхньої соціальної компетентності.

Отже, емоційно-ціннісний компонент готовності вчителя до формування лідерських навичок у молодших школярів є основою для створення позитивної навчальної атмосфери, яка сприяє розвитку соціальної компетентності учнів. Завдяки цьому компоненту вчитель може ефективно впливати на формування лідерських якостей у дітей, допомагаючи їм розвивати впевненість у собі, ініціативність, уміння співпрацювати та прагнення до саморозвитку.

Нами була розроблена програма курсу підвищення кваліфікації вчителів початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів як чинника їх соціальної компетентності і представлена у додатку К.

Висновки до другого розділу

Аналіз та діагностика рівнів сформованості лідерських навичок у молодших школярів виявили різноманітність індивідуальних характеристик учнів, що впливають на розвиток соціальної компетентності. Визначення рівнів лідерських навичок дозволяє оцінити сильні сторони кожної дитини, а

також виявити аспекти, що потребують додаткової уваги в навчальному процесі. Відповідно до результатів діагностики, можна адаптувати педагогічні підходи, створюючи можливості для розвитку лідерських якостей у дітей на різних етапах їхнього навчання.

Організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок мають вирішальне значення для розвитку соціальної компетентності учнів. Це включає створення середовища, яке сприяє ініціативності, відповідальності та комунікації, а також використання інтерактивних методів навчання, які дозволяють учням відчувати свою активну роль у навчальному процесі. У цьому контексті використання інтерактивних методів, таких як групова робота, рольові ігри та проектна діяльність, відіграє важливу роль, адже вони стимулюють учнів до співпраці, спільного прийняття рішень і розвитку комунікативних навичок.

Створення ситуацій успіху є потужним інструментом для формування лідерських якостей у молодших школярів. Воно сприяє підвищенню впевненості у власних силах, формуванню позитивної самооцінки та мотивації до навчання. Діти, які регулярно відчують радість від досягнень, стають більш відкритими до співпраці, ініціативними та готовими брати на себе відповідальність, що є важливими складовими лідерських якостей.

Важливою умовою є також готовність учителів до формування лідерських навичок у молодших школярів. Це передбачає як наявність необхідних знань і практичних навичок, так і мотивацію до вдосконалення власної професійної майстерності. Емоційно-ціннісна підтримка учнів з боку вчителя, здатність до саморефлексії та вміння адаптувати методи до індивідуальних потреб учнів є важливими факторами для успішного розвитку лідерських навичок у дітей.

Таким чином, другий розділ акцентує увагу на необхідності цілісного підходу до формування лідерських якостей молодших школярів, що включає діагностику, організаційно-педагогічні умови, інтерактивні методи навчання, створення ситуацій успіху та професійну готовність учителів. Усі ці складові

забезпечують комплексний розвиток соціальної компетентності, що допомагає учням формувати важливі для їхнього подальшого життя навички взаємодії, відповідальності та лідерства.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли до наступних висновків.

1. Теоретичні засади формування лідерських навичок як наукової проблеми обґрунтовують значення та багатогранність лідерських якостей у контексті особистісного і соціального розвитку молодших школярів. Аналіз сучасної наукової літератури показує, що лідерські навички охоплюють кілька ключових аспектів: комунікативні, організаційні, емпатійні, ініціативні, а також здатність до прийняття рішень. Формування лідерських якостей розглядається як процес, що сприяє розвитку соціальної компетентності, допомагає дитині адаптуватися до вимог соціуму та сприяє її успішному інтегруванню у колектив.

Науковці відзначають, що лідерські навички мають значний вплив на соціальну адаптацію молодших школярів, оскільки вони забезпечують здатність встановлювати ефективні стосунки з однолітками, брати на себе відповідальність та активно брати участь у групових видах діяльності. Дослідження також показують, що формування лідерських якостей є важливим для розвитку мотивації до навчання, самооцінки, впевненості у собі та ініціативності дітей.

Формування лідерських навичок у молодшому шкільному віці є важливим елементом педагогічної діяльності, оскільки в цей період діти активно розвивають навички соціальної взаємодії та комунікації. Вони вчаться працювати у групах, висловлювати власну думку та брати відповідальність за свої дії, що в майбутньому стане основою для їхньої участі у суспільному житті. Теоретичні засади також підкреслюють значення соціальної компетентності як комплексної навички, що дозволяє дитині ефективно співпрацювати з іншими, дотримуватися соціальних норм і правил, а також вирішувати конфлікти.

Таким чином, теоретичні основи формування лідерських навичок у молодших школярів охоплюють широкий спектр досліджень, які розкривають

важливість лідерських якостей для успішної соціалізації, формування позитивної самооцінки та розвитку комунікативних навичок, що є фундаментом соціальної компетентності дитини.

2. З'ясування сутності формування лідерських навичок та їх ролі у розвитку соціальної компетентності молодших школярів є важливим завданням, що підкреслює взаємозв'язок між розвитком лідерських якостей і становленням соціальної компетентності дитини. Формування лідерських навичок у молодшому шкільному віці є процесом, що охоплює набуття низки особистісних характеристик, таких як ініціативність, відповідальність, комунікативні вміння, емпатія та здатність до співпраці. Ці якості не тільки сприяють соціальній адаптації дитини, але й формують її здатність до активної взаємодії з іншими, прийняття рішень та участі у житті колективу.

Лідерські навички допомагають дитині не тільки проявляти свої особисті здібності, але й взаємодіяти з однолітками, розвиваючи таким чином соціальну компетентність. Вона включає в себе вміння встановлювати та підтримувати міжособистісні стосунки, враховувати емоції і потреби інших, дотримуватися соціальних норм і правил. Молодший шкільний вік є надзвичайно важливим періодом для розвитку цих якостей, оскільки саме у цей час дитина починає активно пізнавати соціальні ролі, вчиться адаптувати свою поведінку до вимог колективу та розуміти значення конструктивної взаємодії.

Процес формування лідерських навичок вимагає створення особливого навчального середовища, яке заохочує дітей брати участь у командній роботі, ініціювати власні проєкти, пропонувати ідеї та розвивати впевненість у собі. Через групові завдання, проєкти та рольові ігри учні вчаться висловлювати свої думки, співпрацювати з однолітками, розподіляти обов'язки та підтримувати один одного. Ці елементи важливі для лідерства, оскільки вони допомагають дітям відчувати себе частиною команди, але водночас мотивують до самостійних дій та особистої відповідальності.

Лідерські навички, як показує досвід освітніх досліджень, є важливим елементом соціальної компетентності, оскільки допомагають дітям відчувати себе впевнено у взаємодії з іншими, підвищують рівень самооцінки та знижують рівень тривожності. Вони стають основою для розвитку таких якостей, як толерантність, взаємоповага, здатність до самоорганізації та самоконтролю, що є надзвичайно важливими для успішного навчання та подальшої соціалізації дитини. Так, лідерські якості стають потужним чинником розвитку соціальної компетентності, допомагаючи учням розвивати не тільки особисті, а й соціальні навички, які знадобляться їм у подальшому житті.

Отже, формування лідерських навичок у молодших школярів виступає основою для становлення соціально компетентної особистості, що здатна ефективно взаємодіяти, вирішувати конфлікти, підтримувати інших і проявляти ініціативу. Уміння співпрацювати, комунікувати та приймати рішення допомагає дітям стати активними, відповідальними учасниками колективу, що є важливою складовою їхньої соціальної компетентності.

3. Емпіричне дослідження рівнів сформованості лідерських навичок у молодших школярів дозволило здійснити детальний аналіз особливостей розвитку лідерських якостей серед учнів початкової школи та визначити рівні їх сформованості. Завдяки проведеному дослідженню вдалося не лише оцінити стан розвитку лідерських навичок, але й виявити чинники, що впливають на їх формування.

У процесі дослідження було визначено три рівні сформованості лідерських навичок: низький, середній та високий, основні критерії та показники.

Для діагностики рівнів сформованості лідерських навичок у дослідженні було використано кілька методик. Зокрема, застосовувалася методика «Я-лідер», яка дозволяє оцінити рівень розвитку таких важливих для лідерства характеристик, як ініціативність, готовність до прийняття рішень та вплив на інших. Також використовувалася методика спостереження за поведінкою

учнів, що допомагала оцінити частоту прояву ініціативи, активність у комунікації, здатність домовлятися з іншими та вміння брати на себе відповідальність у командній роботі.

Доповненням до цих методів стало застосування соціометрії, що дозволила визначити соціальний статус кожного учня в колективі та його лідерський потенціал. Це дозволило краще зрозуміти, як діти взаємодіють у групі, наскільки вони схильні до співпраці та чи прагнуть займати лідерські позиції. Завдяки комплексному підходу до оцінки лідерських навичок вдалося отримати об'єктивні дані щодо рівнів їх сформованості у молодших школярів.

Емпіричне дослідження рівнів сформованості лідерських навичок у молодших школярів показало, що в більшості учнів лідерські якості перебувають на високому та середньому рівнях. Діти з цими рівнями розвитку лідерських навичок демонструють впевненість у собі, здатність до співпраці, ініціативність та відповідальність у командній роботі. Такі учні активно залучаються до спільної діяльності, вміють висловлювати власні думки, проявляти ініціативу та підтримувати інших.

Проте близько 40% учнів володіють лідерськими навичками на низькому рівні, що свідчить про труднощі у взаємодії з однолітками, невпевненість у власних силах та відсутність активності у групових завданнях. Учні цього рівня зазвичай не проявляють ініціативу та уникають ситуацій, де необхідно брати на себе відповідальність. Дітей з низьким рівнем розвитку лідерських навичок характеризує недостатня впевненість у собі, низька ініціативність і труднощі у встановленні контакту з однолітками. Вони зазвичай пасивні в групових завданнях, уникають відповідальності та не проявляють самостійності у прийнятті рішень. Це може бути зумовлено недостатньою підтримкою або відсутністю позитивних прикладів лідерства.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження показало, що розвиток лідерських навичок у молодших школярів є багатокomпонентним процесом, який потребує системного підходу з боку педагогів. Результати дослідження підкреслюють важливість створення умов для формування ініціативності,

впевненості, комунікаційних навичок та здатності до співпраці, що є ключовими елементами для становлення соціально компетентної особистості.

4. Обґрунтування та розкриття організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок як чинника розвитку соціальної компетентності є важливим аспектом для забезпечення ефективного розвитку соціальних та особистісних якостей у молодших школярів. Організаційно-педагогічні умови включають сукупність методів, підходів та освітнього середовища, які створюють сприятливий ґрунт для розвитку лідерських якостей у дітей. Ці умови охоплюють декілька основних компонентів, зокрема використання інтерактивних методів навчання, створення ситуацій успіху та забезпечення відповідної підготовки вчителів.

Використання інтерактивних методів навчання є ключовою умовою, яка дозволяє учням брати активну участь у навчальному процесі та розвивати лідерські якості через командну роботу, співпрацю та спільне прийняття рішень. Методи, такі як групові проєкти, рольові ігри, дискусії та «кейс-стаді», дозволяють дітям проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, висловлювати власні думки та слухати однолітків. Завдяки таким формам роботи діти набувають досвіду лідерства у практичному контексті, що підсилює їх здатність до ефективної взаємодії в колективі. Вони вчаться адаптуватися до соціальних ролей, керувати груповими процесами та вирішувати конфлікти, що є важливими навичками для розвитку соціальної компетентності.

Створення ситуацій успіху виступає ще однією необхідною умовою для формування лідерських навичок. Відчуття успіху і задоволення від досягнень значно впливають на мотивацію дітей та сприяють розвитку впевненості у власних силах. Коли учні отримують позитивний досвід лідерства, вони стають більш відкритими до співпраці, готовими брати на себе відповідальність та проявляти ініціативу. Для вчителя важливо вчасно підтримати дітей, створюючи сприятливу атмосферу на уроці, де вони можуть

відчути радість від власних досягнень та зрозуміти, що їхні зусилля та внесок є цінними для колективу.

Готовність вчителів до формування лідерських навичок є вирішальним фактором, який забезпечує успішну реалізацію завдань з розвитку соціальної компетентності учнів. Професійна підготовка вчителя включає володіння сучасними інтерактивними методами навчання, а також емоційно-ціннісне ставлення до процесу формування лідерських якостей у дітей. Вчитель, який розуміє важливість лідерства та соціальної компетентності, зможе створити умови для активної участі кожної дитини, враховуючи індивідуальні особливості та потреби. Емоційна підтримка з боку вчителя, його здатність до рефлексії та адаптації навчальних підходів сприяють підвищенню мотивації учнів та їхньої готовності до прояву лідерських якостей.

Таким чином, обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок показало, що інтерактивні методи навчання, створення ситуацій успіху та належна підготовка вчителів є основними чинниками, які визначають успішність формування лідерських якостей та соціальної компетентності у молодших школярів. Ці умови забезпечують всебічний розвиток учнів, підвищують їхню здатність до ефективної комунікації, відповідальності та активної участі у соціальному житті.

Отже, результати дослідження підтвердили значущість лідерських навичок для розвитку соціальної компетентності молодших школярів та підкреслили важливість цілісного підходу до їх формування у шкільному середовищі. Успішна реалізація цього завдання можлива за умов забезпечення відповідних організаційно-педагогічних умов та підвищення професійної підготовки вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов Д. В. Специфіка виховання лідерських якостей школярів у сучасній загальноосвітній школі. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 31. С.426-432. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_31_61
2. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості в сучасній загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.07. Д., 2012. 40с.
3. Алфімов Д.В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / голова ред. ради А.О. Монаєнко. 2010. Вип. 11 (64). С. 44–51.
4. Алфімов Д.В. Концентри у вихованні лідерських якостей школярів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 32. С. 438–444. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_32_61 (дата звернення: 27.02.2024)
5. Алфімов Д.Д., Бокова І.С. Роль інтерактивних технологій у формуванні лідерських якостей у дітей. Педагогічний вісник. 2021. №2. С.45-53.
6. Антонова З. Психологічні особливості лідерства та керівництва. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2016. № 4. С. 120–127.
7. Бережна Т. Створення здорового середовища навчального закладу як шлях збереження і зміцнення здоров'я учнів. Рідна школа. 2012. № 1-2. С.44-47.
8. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. К., 1998. 204 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: [навч.-метод. вид.]. К.: Либідь, 2003. 280с.
10. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Початкова школа. 2010. №9. С. 1–4.

11. Біда О.А., Орос І.І., Чичук А.П. Зміст та сутність поняття «лідерство». Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2021. № 197. С. 17–20. URL : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-17-20>
12. Бізо Л., Ібрагімова І., Кікоть О., Барань Є., Федорів Т. Розвиток лідерства. За заг. ред. І. Ібрагімової. К.: Проект «Реформа управління персоналом на державній службі в Україні», 2012. 400с.
13. Близнюк Т., Гаваагійн Б. Феномен лідерства: поліаспектність поняття. Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 30-31 травня 2019 р. Харків, 2019. С.11–13. URL : <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/21623>
14. Бокова І.С. Формування позитивних лідерських якостей молодших школярів у процесі проєктної діяльності. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/13089/Bokova_pdf_ak_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
15. Борбич Н. В. Особливості шкільної соціалізації учнів початкових класів. Педагогічні науки : збірник наукових праць / Гол. ред. М.Степаненко. Полтава, 2019. Вип.2. С. 4-8.
16. Боровець О.В., Демчук М.В. Особливості формування соціальної компетентності молодших школярів. Інноватика у вихованні. 2017. 5. С.109-115.
17. Бургін М.С. Соціальна активність людини як прояв її життєвої позиції [Текст]. Проблеми соціальної психології. 2002. Вип. 2. С.38–44.
18. Буяк Б. Феномен лідерства в історико-філософській ретроспективі. Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. 2015. Вип. 36. С. 238–253.
19. Василькова О.І. Психолого-педагогічні питання неформального лідерства у навчальній групі [Текст]. Педагогіка і психологія. 1992. № 2. С.83– 89.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

21. Волківська Д. А. Сучасні трактування поняття «Лідер». Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 39 (3). С. 78–84.
URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39\(3\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39(3)_15)
22. Волківська Д.А. Сучасні підходи до визначення лідерства. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. Серія Педагогічні науки. Чернігів : ЧНПУ, 2014. Вип.115. С.40–47.
23. Волківська Д.А., Косенчук О.Г. Психологічні аспекти лідерства у молодших школярів: перспективи розвитку в освітньому середовищі. Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2020. №7. С.101–108.
24. Воронюк О. Педагогічні аспекти формування лідерських якостей молодших школярів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://conference.pu.if.ua/forum/files/30112017/1/voron.PDF>.
25. Воронюк О., Цюняк О. Педагогічні аспекти формування лідерських якостей учнів в умовах сучасної початкової школи. URL : <https://conference.pu.if.ua/forum/files/30112017/1/voron.PDF>
26. Глінчевська Я. Роль учнівського самоврядування в школі. Директор школи, ліцею, гімназії. 2009. № 5. С. 74–79.
27. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376с.
28. Гущина Н. І., Орлова Т. Г., Кондратова Л. Г. Нова українська школа: організація позаурочної діяльності в початковій школі на засадах партнерської взаємодії учасників освітнього процесу : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 160 с.
29. Данилейко С. І. Шляхи формування соціальної компетентності учнів початкової школи [Електронний ресурс] : матеріали III Міжнародної наукової інтернет-конференції «Інновації та традиції в сучасній науковій думці». – Режим доступу: <http://intkonf.org/danileyko-si-shlyahi->

formuvannya-sotsialnoyikompetentnosti-uchniv-pochatkovoyi-shkoli. – (дата звернення 10.03.2016).

- 30.Державний стандарт початкової освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
- 31.Десятник, К., Тимошук, О. (2022). Методика формування лідерських якостей молодших школярів у позаурочній роботі. Acta Paedagogica Volyniensis, 4, 68–74, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.4.11>
- 32.Дитина-лідер: добре чи погано. 2019. URL : <https://bigfish.academy/news/ditina-lider-dobre-ci-pogano>
- 33.Ділтс Р. НЛП: навички ефективного лідерства. СПб., 2002. 25 с.
- 34.Діти і соціум : Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, та ін. ; за ред. Н. Гавриш. Луганськ, 2006. 368 с.
- 35.Жигайло Н. І. Психологія особистісного та духовного зростання лідера. Психологічний часопис. 2019. № 1. С. 57–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_6
- 36.Закон України «Про освіту» від 04.04.2016. № 3491-д. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2OZ7LA.html
- 37.Зимівець Н.В. Лідерство як підґрунтя освітньої моделі «Рівний-рівному». Молодий вчений, 2020. №81. С.27–30.
- 38.Іванішена С. Форми і методи інтерактивного навчання. Початкова школа. 2006. № 3. С. 9-11.
- 39.Іванова В.В. Проблеми лідерства в колективі дітей дошкільного віку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Вип. 32. С. 78–81.
- 40.Ільченко О. Самоврядування як спосіб організації життєдіяльності учнів : досвід, проблеми, перспективи / О. Ільченко // Імідж сучасного педагога. – 2008. – № 1-2 (81-82). – С.61-66.

- 41.Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О.І. Пометун. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 192с: іл.
- 42.Калиняк М.А., Моренко О.М. Проектна діяльність як засіб розвитку лідерських якостей молодших школярів. URL : <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v38/32.pdf>
- 43.Кальницька К.О. Рольова диференціація лідерства: сутність, підходи до вивчення та крос-культурні відмінності. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Психологічні науки. 2017. Вип. 7. С. 192–201.
- 44.Ке де Вріс М. Містика лідерства: розвиток емоційного інтелекту; пер. з англ. 2-е вид. Львів, 2005. 311с.
- 45.Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навч.- метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.
- 46.Клепко С.Ф., Литвинюк Л. В. Формування лідерської компетентності в школі : посібник-довідник. Полтава : ПОІППО, 2012. 270 с. URL: <http://file:///2012klepko-lytvynyuk-2012-.pd> (дата звернення: 21.02.2024).
- 47.Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах сучасного інформаційного простору. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 6 (37). С. 37-40.
- 48.Ковальчук В.І. Створення сприятливого навчального середовища : тренінги / за заг. ред. В. Ковальчука. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.
- 49.Ковальчук В.І. Тенденції інноваційного розвитку сучасної школи в Україні. Імідж сучасного педагога. 2015. № 7. С. 3–6.
- 50.Кові С.Р. 12 важелів успіху; з англ. пер. Роман Ключко. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 207с.
- 51.Комар О. Навчання школярів за інтерактивними методами. Рідна школа. 2006. № 5. С. 57-60.

52. Косенчук О.Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2013. 192 с.
53. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608с.
54. Кузьмінський А.І., Омеляненко А.І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 311с.
55. Кулакова Л. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах освітньо-виховного процесу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія. 2022. 14. С.65-69.
56. Лаврентьєва О.О., Крупський О.П. Моделі розвитку лідерських якостей учнівської молоді: вітчизняний та зарубіжний досвід. URL : <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/15.pdf>
57. Лещенко Ж., Демченко О. Розвиток лідерських якостей молодших школярів на різних етапах організації колективних творчих справ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/fkamtz>
58. Малініна Л. Нова українська школа: формування соціальної компетентності учнів початкової школи: навчально-методичний посібник. Київ: Грамота. 2021.
59. Махновець Ю. А. Тренінг у неформальній освіті вчителів Нової української школи. Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. 2018. Вип. 18. С.172–182.
60. Мизова О.В. Технологія формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності. Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу : зб. Наук. Праць К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. Кн. 2. 85-89 с.
61. Мизова О.В., Семенов А.А. Методологічні основи формування лідерських якостей у молодших школярів через проектну діяльність. Освіта та педагогічна наука. 2022. №4. С.67-75.

62. Мітлош А. В. Емоційний інтелект – запорука становлення успішної особистості та реалізації лідерського потенціалу обдарованих гімназистів [Текст]. Психологічні особливості діагностування обдарованих дітей та підлітків: матеріали науково-практичного семінару, 20 березня 2012 р., м. Київ. К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012 С.100–107.
63. Навчально-виховний проект «Лідер з дитинства» URL: <https://naurok.com.ua/navchalno-vihovniy-proekt-lider-z-ditinstva-224197.htm>
64. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н. В. Основи лідерства. Полтава : ПУЕТ, 2018. 241 с.
65. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : https://roipppo.org.ua/upload/iblock/f80/kontsepts_yanovo_ukra_nsko_-shkoli_.pdf
66. Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. / Т. М. Бабко та ін. Київ : Вид. дім «Освіта», 2020. 208 с.
67. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / za zag. red. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2019. 206 с.
68. Огнев'юк В.О. Лідери для Нової української школи. Неперервна освіта: акмеологічні студії. Педагогічні науки. Психологічні науки. 2017. № 1. С.4–13.
69. Освітнє лідерство: від теорії до практики : монографія / авт. кол. ; за наук. ред. В.Р.Міляєвої; Київський університет імені Бориса Грінченка [Електронне видання]. Київ ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. 296 с. – URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>.
70. Особливості організації освітнього середовища в початковій школі в умовах реалізації концепції «Нова школа». URL : <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-osoblivosti-organizacii-osvitnogoseredovischa-v-pochatkoviy-shkoli-v-umovah-realizacii-koncepcii-nova-shkola242083.html>

- 71.Петровський А.В., Ярошевський М.Г. Психологія: підручник. 2-ге видан. Стереотип. Москва : Академія, 2000. 512 с.
- 72.Петрочко Ж.В. Сутність і функціональна роль соціальної ініціативності у структурі лідерства підлітків. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. Вип. 18 (2). С. 143-150.
- 73.Пономарьов О.С. Феномен лідерства як об'єкт дослідження філософії управління. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIpdf?fbclid=IwAR1rkIBA3i-CHvUpUz_csHcW2zBIHx6N1a8P22N1g9wvgk5sFUgcm-q_c1k.
- 74.Поняття лідерства та керівництва. 2018. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10041/>
- 75.Починок Є., Гусейнова І. Педагогічні умови формування соціальної компетентності молодших школярів. URL: <https://aesthetichpedaction.pnpu.edu.ua/article/view/293196/286429>
- 76.Прашко О. Розвиток соціальної компетентності учнів через учнівське самоврядування. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. 2012. № 8. С. 222-230.
- 77.Проценко О.В. Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх закладах. 2014. 35. С.451-457.
- 78.Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 423 с.
- 79.Резніченко І. Педагогічне партнерство сім'ї і школи в умовах НУШ. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2018. Вип. 59. С.279–285.
- 80.Романовський О.Г. Михайличенко В.Є. Філософія досягнення успіху. Психологічний аспект : підручник. Харків : НТУ ХПІ, 2007. 592 с.
- 81.Романовський О.Г., Гура Т.В., Книш А.Є., Бондаренко В.В. Теорія і практика формування лідера: навч. посіб. Харків, 2017. 100с.

- 82.Садохіна К.С. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. Проблеми сучасної психології. 2010. Вип. 9. С.439–448.
- 83.Семенов А.А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 217 с.
- 84.Семенов А.А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 Умань, 2014. 220с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4802/1/dis.pdf> (дата звернення: 17.02.2024).
- 85.Семченко Н. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 215 с.
- 86.Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посіб. / за наук. ред. Л.М.Сергеевої. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2015. 296 с.
- 87.Смагіна Т.М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. 2010. 50. С.138-142.
- 88.Суровицька М. Вплив гри на розвиток особистості молодших школярів. Молодь і ринок. 2014. № 2 (109). С.170–173.
- 89.Сушик Н. Соціальне лідерство у початковій школі: шляхи та методи формування. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2019. №9. С.33-41.
- 90.Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2013. С.110–115.
- 91.Тарасова М.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку. Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. 2018. №5. С.22-29.
- 92.Ткаченко Л.М., Ковальчук В.І. Стандарти громадсько-активної школи: лідерство : навчально-методичний посібник / під заг. ред. Л.І. Даниленко. Київ : Плеяди, 2014. 56 с.

- 93.Формування лідерських компетентностей в інноваційному суспільстві: експеримент і практика : робочі матеріали обласного семінару / упорядник Л.В. Литвинюк. Полтава : ПОППО, 2011. 64с. URL: http://pano.pl.ua/images/FILES/pidrozdily/kafedra_filosofii_i_ekon_osvity/SDG/SDG_filos_lider_v_osviti/formuv_lider_kompetenc.pdf (дата звернення: 23.03.2024).
- 94.Хмизова О.В. Організаційно-педагогічні умови формування лідерської позиції у молодших школярів. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету : зб. Наук. Праць. Чернігів, 2006. Вип. 38. 82-85с.
- 95.Хмизова О.В. Основні психолого-педагогічні та соціальні передумови виховання лідерів у молодшому шкільному віці. Сучасні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації дітей : зб. Наук. Праць. К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2003. С.111—121 с.
- 96.Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Видавництво Прапор, 2007. 640с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
- 97.Швець О.І. Алгоритм підготовки і проведення виховного заходу як основної організаційної форми виховання. URL: http://ppdut.pl.ua/images/content/viddil/informatsijno-metodichni/2020-2021/%D0%A8%D0%9F%D0%9C_-_2020%D1%80._compressed.pdf
- 98.Шевчук Л.М. Управлінсько-лідерські здібності молодших школярів: сутність та специфіка. Український педагогічний журнал . 2016. № 4. С.18-23.
- 99.Юрченко О.В. Структура соціальної компетентності молодшого школяра. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. 7. С.224-233.
100. Ягодінкова В. Виховання лідерів. Виховна робота в школі. 2009. № 10. С.2-36.

101. Blanchard, K., Hersey, P. Management of Organizational Behavior: Utilizing Human Resources. 9th ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, 2007.
102. Burns, J.M. Leadership. New York: Harper & Row, 1978.
103. Coaching for New Leadership / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sacap.edu.za/content/uploads/2014/12/SSR-Coachingfor-New-Leadership-14-May-2014.pdf>
104. Leadership Theories / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://changingminds.org/disciplines/leadership/theories/leadership_theories.htm
105. Lewin, K., Lippitt, R. and White, R.K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. Journal of Social Psychology, 10, 271-301.
106. Northouse, P.G. Leadership: Theory and Practice. 7th ed. Los Angeles: Sage Publications, 2016.

ДОДАТКИ

Додаток А

Визначення поняття «лідерство» за різними науковими підходами

№ п/п	Автор визначення	Сутність поняття «лідерство»
1.	Алфімов Д.Д. та Бокова І.С. (Україна)	Лідерство — це здатність особистості організовувати та спрямовувати діяльність інших на досягнення спільних цілей через ефективну комунікацію, мотивацію та співпрацю в колективі
2.	Волківська Д.А. (Україна)	Лідерство визначається як процес соціальної взаємодії, у якому одна особа впливає на інших, спонукаючи їх до досягнення поставлених завдань через розвиток спільної відповідальності та залучення до прийняття рішень
3.	Косенчук О.Г. (Україна)	Лідерство — це сукупність когнітивних та емоційних якостей, що дозволяють індивіду ефективно управляти групою, використовуючи емпатію, комунікацію та соціальні навички для впливу на групові процеси
4.	Сушик Л. (Україна)	Лідерство — це здатність особистості організовувати й управляти соціальними процесами в групі через самоврядування, мотивуючи та підтримуючи розвиток кожного її члена
5.	Деніел Гоулман (Daniel Goleman, США)	Лідерство — це здатність керувати власними емоціями та впливати на емоційний стан інших, спрямовуючи групу до досягнення спільних цілей через розвиток емоційного інтелекту
6.	Джеймс Макгрегор Бернс (James MacGregor Burns, США)	Лідерство — це процес, за допомогою якого лідер і послідовники взаємно підвищують рівень мотивації та моралі, створюючи трансформаційні зміни в організації або спільноті
7.	Бернард Бас (Bernard Bass, США)	Лідерство — це здатність впливати на поведінку інших, мобілізуючи їхні зусилля для досягнення організаційних або суспільних цілей через натхнення, мотивацію та підтримку
8.	Курт Левін (Kurt Lewin, Німеччина/США)	Лідерство — це процес соціальної взаємодії, у якому лідер надає групі структуру, напрямок і мотивацію для досягнення спільних цілей, використовуючи різні стилі лідерства залежно від ситуації

9.	Пол Херсі і Кеннет Бланшар (Paul Hersey, Ken Blanchard, США)	Лідерство — це здатність адаптувати свій стиль управління залежно від рівня зрілості й компетентності команди, забезпечуючи ефективність взаємодії для досягнення конкретних завдань
10.	Віктор Врум (Victor Vroom, США)	Лідерство — це процес ухвалення рішень, у якому лідер обирає підходящий стиль управління, що залежить від ситуаційних факторів та потреб членів групи
11.	Мизова О.В. (Україна)	Лідерство — це процес впливу на соціальну активність учасників групи через організацію спільної діяльності, що сприяє розкриттю потенціалу кожного члена команди і досягненню спільних цілей
12.	Ренсіс Лайкерт (Rensis Likert, США)	Лідерство — це здатність створювати атмосферу довіри, співпраці і згуртованості в колективі, де лідер орієнтується на потреби і розвиток своїх підлеглих
13.	Пітер Друкер (Peter Drucker, США)	Лідерство — це здатність керівника формувати бачення майбутнього і надихати інших на його досягнення через розвиток самостійності, відповідальності та інноваційності в команді
14.	Джон Коттер (John Kotter, США)	Лідерство — це процес, у якому лідер допомагає створювати позитивні зміни, формуючи бачення майбутнього, мотивуючи та надихаючи послідовників на його реалізацію
15.	Річард Стогдилл (Ralph Stogdill, США)	Лідерство — це поведінка, спрямована на досягнення групових цілей через координацію, управління і мотивацію, де ефективність лідера залежить від його здатності адаптувати свою поведінку до специфіки групи та ситуації

Додаток Б

Анкета для визначення соціальних навичок молодших школярів

Мета анкети – оцінити рівень розвитку соціальних навичок дітей за допомогою закритих запитань. Учні повинні обрати одну з відповідей: «Завжди», «Часто», «Рідко», «Ніколи», що найбільше відповідає їхній поведінці.

Запитання анкети

1. Чи вмієш ти уважно слухати, коли хтось інший говорить?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
2. Чи легко тобі висловлювати свої думки та ідеї в класі або під час групових завдань?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
3. Чи любиш ти працювати в команді над спільними проєктами або завданнями?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
4. Чи вмієш ти домовлятися з друзями про розподіл обов'язків у командній роботі?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
5. Чи звертаєш увагу на почуття інших, коли приймаєш рішення?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
6. Чи підтримуєш своїх однокласників, коли у них виникають труднощі?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
7. Чи звертаєшся до інших за допомогою, коли сам відчуваєш труднощі?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
8. Чи вмієш ти визнати свої помилки та вибачитися перед іншими, якщо потрібно?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи
9. Чи вважаєш, що можеш вплинути на рішення команди, коли маєш свою ідею?
Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

10. Чи часто береш на себе відповідальність за організацію групової роботи або проєкту?

Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

11. Чи допомагаєш іншим, коли бачиш, що їм потрібна допомога, навіть якщо не просили?

Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

12. Чи вмієш вислухати різні точки зору і знайти компроміс?

Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

13. Чи проявляєш ініціативу, пропонуючи нові ідеї для групових завдань?

Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

14. Чи прагнеш підтримувати порядок та дисципліну у групових заняттях?

Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

15. Чи відчуваєш себе комфортно під час роботи з іншими людьми, навіть якщо вони не є твоїми друзями?

Завжди / Часто / Рідко / Ніколи

Оцінка результатів

Відповіді оцінюються за шкалою: «Завжди» – 3 бали, «Часто» – 2 бали, «Рідко» – 1 бал, «Ніколи» – 0 балів. Сума балів допоможе визначити рівень розвитку соціальних навичок учня, зокрема:

- *Високий рівень* (36-45 балів): Учень добре розвинув соціальні навички, ефективно співпрацює, підтримує інших і бере відповідальність.
- *Середній рівень* (18-35 балів): Учень має базові соціальні навички, але потребує додаткової підтримки в деяких аспектах співпраці.
- *Низький рівень* (менше 18 балів): Учень має труднощі у спілкуванні та співпраці, потребує уваги та розвитку соціальних навичок.

Ця анкета дозволяє оцінити поведінкові й емоційні аспекти взаємодії дітей у соціальних ситуаціях, якості, важливі для формування лідерських навичок, та допомагає визначити напрямки для подальшої роботи над розвитком соціальних компетенцій молодших школярів.

Додаток В

Шкала оцінки ініціативності – це діагностичний інструмент, що допомагає визначити рівень ініціативності у молодших школярів, зокрема, наскільки часто дитина пропонує власні ідеї та готова до їх реалізації. Використання цієї шкали дозволяє педагогам і психологам оцінити, наскільки активно учень проявляє ініціативу в різних ситуаціях, його готовність брати на себе відповідальність за власні пропозиції та здібності до самостійного виконання поставлених завдань.

Структура та принцип роботи з «Шкалою оцінки ініціативності»

Шкала складається з низки запитань або тверджень, які стосуються поведінки дитини в груповій та індивідуальній діяльності. Кожне запитання вказує на конкретну ситуацію, в якій дитина може проявити ініціативу.

Відповіді оцінюються за шкалою від 0 до 3 балів, де:

- **3 бали** означають, що дитина часто проявляє ініціативу, активно пропонує нові ідеї та прагне їх реалізовувати.
- **2 бали** свідчать про те, що дитина час від часу проявляє ініціативу, але не завжди впевнено.
- **1 бал** показує, що дитина рідко бере на себе ініціативу та обмежується виконанням інструкцій.
- **0 балів** означають, що дитина уникає ініціативи і не виявляє інтересу до пропозиції нових ідей.

Інтерпретація результатів

Загальна сума балів по шкалі дозволяє оцінити рівень ініціативності учня:

- *Високий рівень ініціативності* (20–30 балів): дитина активно пропонує ідеї та з ентузіазмом працює над їхньою реалізацією, демонструє високу мотивацію та самостійність.
- *Середній рівень ініціативності* (10–19 балів): дитина проявляє ініціативу в певних ситуаціях, однак потребує заохочення та підтримки для більш впевненої реалізації ідей.

- *Низький рівень ініціативності (0–9 балів):* дитина рідко проявляє ініціативу, обмежується виконанням інструкцій та часто потребує стимулювання для активної участі.

Переваги застосування шкали

Шкала оцінки ініціативності дозволяє визначити індивідуальні особливості учнів та їхні потреби у розвитку самостійності й мотивації до активної участі. Ця методика може бути корисною для подальшої роботи над формуванням лідерських навичок у молодших школярів, сприяючи їх соціальній адаптації та розвитку впевненості в собі.

Запитання для «**Шкали оцінки ініціативності молодших школярів**», які допоможуть оцінити, наскільки часто дитина проявляє ініціативу та готова до реалізації своїх ідей. Учні можуть обрати одну з відповідей для кожного запитання: «Завжди», «Часто», «Іноді», «Ніколи».

1. Чи часто ти пропонуєш нові ідеї під час групових завдань?
2. Чи легко тобі розпочати роботу над завданням самостійно, без нагадувань?
3. Чи намагаєшся ти вирішувати проблеми самостійно, перш ніж звернутися по допомогу?
4. Чи любиш ти брати на себе організацію роботи команди?
5. Чи пропонуєш ти нові способи виконання завдання, навіть якщо інші ще не мають ідеї?
6. Чи підтримуєш ти свою ідею до кінця, якщо вважаєш її корисною для групи?
7. Чи намагаєшся ти реалізувати свої пропозиції, навіть якщо вони складні?
8. Чи готовий(-а) ти взяти на себе відповідальність за загальний результат групового проєкту?
9. Чи пропонуєш ти допомогу іншим, якщо бачиш, що їм важко виконати завдання?

10. Чи відчуваєш ти комфортно, коли потрібно прийняти рішення самотійно?
11. Чи вносиш ти нові ідеї до групової роботи навіть тоді, коли інші не проявляють активності?
12. Чи прагнеш ти запропонувати власний підхід до виконання завдання, якщо бачиш, що команда зупинилася?
13. Чи відчуваєш ти задоволення, коли бачиш, що твоя ідея допомогла команді?
14. Чи пропонуєш ти власні способи розв'язання конфліктів або непорозумінь у групі?
15. Чи часто ти проявляєш активність у роботі над проектом, навіть якщо це вимагає більше зусиль, ніж інші завдання?

Ці запитання спрямовані на оцінку рівня ініціативності дитини, її готовності пропонувати ідеї, брати на себе відповідальність та реалізовувати власні пропозиції.

Додаток Г

Соціометрія

Запитання допомагають виявити рівень довіри, симпатії та комфортності, що важливо для розуміння міжособистісних відносин у класі. Вони дозволяють оцінити рівень дружби між дітьми та визначити тих учнів, яких інші сприймають як підтримку або близьких друзів у повсякденних ситуаціях. Також допоможуть визначити соціальний статус дитини в групі та її лідерський потенціал.

1. З ким ти хотів(-ла) би сидіти за однією партою на уроках?
2. Кого ти б запросив(-ла) на своє свято (наприклад, на день народження)?
3. З ким ти хотів(-ла) б разом провести час на перерві або у позаурочний час?
4. Кого з однокласників ти обрав(-ла) б для спільної гри після школи?
5. З ким тобі було б приємно поділитися своїм обідом або перекусом?
6. З ким ти хотів(-ла) би працювати в команді над новим проектом?
7. Кого з однокласників ти б обрав(-ла) своїм напарником для виконання групового завдання?
8. З ким ти хотів(-ла) би підготувати презентацію чи виступ на шкільному заході?
9. Кого ти б обрав(-ла) лідером вашої команди для організації спільного завдання?
10. З ким тобі найзручніше обговорювати ідеї та шукати рішення для складних завдань?
11. Кого ти хотів(-ла) би бачити в команді для гри чи спортивного заходу?
12. З ким ти б звернувся(-лась) по допомогу у складній навчальній ситуації?
13. З ким ти б хотів(-ла) провести час за межами школи (наприклад, під час екскурсії чи в шкільному таборі)?

14. Кого з однокласників ти вважаєш людиною, яка завжди підтримує команду?
15. Кого ти обрав(-ла) б, якби потрібно було зібрати команду для реалізації важливого завдання?

Для визначення соціального статусу дитини в групі аналізуються кількість та частота вибору кожного учня. Учні, яких часто обирають інші, мають вищий соціальний статус і, ймовірно, демонструють лідерський потенціал. Також аналіз вибору в лідерських ситуаціях (наприклад, у питаннях про організацію завдань) дозволяє виявити дітей із задатками лідера.

Додаток Д

Методика «Незакінчені речення»

для оцінки мотиваційної та емоційної сфери дитини.

Відповіді на них допоможуть виявити, як учні сприймають свої лідерські якості, мотивацію до співпраці та емоційне ставлення до командної роботи.

1. Я відчуваю себе лідером, коли...
2. Мені подобається брати на себе відповідальність, тому що...
3. Я хочу допомагати іншим, тому що...
4. Я почуваюся впевнено, коли в команді я можу...
5. Мені приємно працювати з іншими, коли ми...

Ці речення дають можливість учням виразити свої емоції та мотиваційні установки стосовно лідерства та командної роботи, а також дозволяють педагогам краще зрозуміти рівень розвитку соціальних і лідерських навичок дітей.

Додаток Е

Використання методу «Кола ідей» на уроці літературного читання

під час вивчення казки «Сонце і вітер: хто сильніший?»

(2 клас, українська народна казка)

Використання методу «Кола ідей»

Підготовка та завдання

Після прочитання казки учитель пропонує учням уявити, що вони мають вирішити, хто був правий – Сонце чи Вітер. Учитель ставить питання: «Хто з героїв більше допоміг людям – Сонце чи Вітер, і чому?».

Створення кола

Учні сідають у коло, щоб кожен бачив одне одного. Учитель пояснює правила: кожен учень по черзі висловлює свою думку щодо питання, уникаючи повторів і намагаючись додати нові ідеї або приклади. Так, наприклад, один учень може сказати, що Сонце було правим, оскільки його тепло дає життя. Інший учень може продовжити думку, зазначивши, що Сонце також символізує доброту та тепло до людей.

Активізація обговорення

Учитель може заохочувати учнів додавати свої пояснення або наводити приклади з інших казок чи особистого досвіду, підтримуючи дискусію. Лідер обговорення (учень або вчитель) контролює, щоб усі мали можливість висловитися.

Підсумок

Після того, як усі учні висловляться, лідер підсумовує ідеї, обговорює з дітьми, що вони дізналися про характер Сонця та Вітру, і робить висновок про те, як доброта й повага до інших можуть допомогти в житті. Учитель також може запитати учнів, чого б вони хотіли навчитися у кожного з героїв.

Таким чином, метод «Кола ідей» не лише допомагає глибше зрозуміти зміст твору, а й розвиває в учнів критичне мислення, уміння аргументувати свою позицію та поважати думки інших.

Додаток Є

Використання методу «Математична дослідницька лабораторія»

Тема уроку математики «Периметр і площа прямокутника» (3 клас)

Опис використання методу

Підготовка до уроку

Учитель пояснює учням, що сьогодні вони будуть працювати в «математичній лабораторії», щоб дослідити властивості прямокутника. Для цього вони розділяться на групи, і кожна група отримає матеріали: паперові прямокутники різних розмірів, лінійки, кольорові олівці та таблиці для запису результатів.

Завдання для груп

Учитель пропонує учням дослідити зв'язок між периметром і сторонами прямокутника. Кожна група отримує своє завдання:

Завдання 1. Виміряти довжину і ширину кожного прямокутника, записати результати в таблицю.

Завдання 2. Обчислити периметр кожного прямокутника за формулою $P=2 \times (a+b)$, де a – довжина, b – ширина.

Завдання 3: Порівняти периметри фігур різних розмірів і зробити висновок: як змінюється периметр, якщо довжина або ширина збільшуються.

Дослідження площі прямокутника

Далі учитель дає завдання дослідити площу прямокутника за формулою $S=a \times b$:

Завдання 4. Розрахувати площу кожного прямокутника і занести значення в таблицю.

Завдання 5. Порівняти площі прямокутників і визначити, як площа змінюється зі збільшенням довжини чи ширини фігури.

Презентація результатів

Після виконання завдань кожна група представляє свої висновки класу. Лідери груп (яких учні обирають самостійно) підсумовують спостереження своєї команди, відповідають на запитання вчителя та інших учнів.

Підсумок і рефлексія

Учитель підбиває підсумки дослідження, узагальнює правила обчислення периметру та площі прямокутника і запитує учнів про їхні враження від уроку. Учні можуть обговорити, що їм сподобалося у груповій роботі, як вони справлялися з лідерськими завданнями та чому навчилися у своїх товаришів.

Метод «Математична дослідницька лабораторія» дозволяє учням не тільки зрозуміти математичні поняття через практичне застосування, але й розвиває лідерські навички, такі як відповідальність, вміння організовувати роботу в групі та презентувати результати своєї команди.

Додаток Ж

Використання інтерактивних методів на уроках у Новій українській школі

На уроках «Я досліджую світ» (ЯДС) у Новій Українській Школі інтерактивні методи навчання активно використовуються для формування лідерських навичок у молодших школярів. Цей предмет, зосереджений на дослідницьких навичках, природничих і суспільних знаннях, пропонує багато можливостей для практичної взаємодії, яка розвиває ініціативність, відповідальність та вміння співпрацювати. Ось кілька конкретних прикладів інтерактивних методів, спрямованих на розвиток лідерства серед учнів.

Рольова гра «Лідери громади». У рамках теми про місцеву громаду учні можуть розіграти рольову гру, де один із них виступає у ролі «мера» або «громадського діяча», інші — як мешканці чи представники різних служб (поліція, школа, медичний центр тощо). Лідер має спрямовувати команду на спільне вирішення важливих завдань, наприклад, облаштування парку або організація заходу. Така діяльність вчить дітей брати відповідальність, ефективно співпрацювати та вирішувати завдання з урахуванням інтересів усіх учасників.

Дослідницький квест «Таємниці природи». Учитель може організувати навчальний квест у класі або на відкритому повітрі, де учні поділяються на команди з лідерами, які керують розгадуванням різних загадок або завдань про природні явища чи навколишнє середовище. Лідери розподіляють завдання серед учасників, слідкують за часом та координують команду. Такі активності не тільки поглиблюють знання, але й розвивають навички лідерства, адаптації до умов, комунікації та підтримки команди.

Метод «Мозковий штурм» для створення проєкту «Дружня школа». Учні спільно обговорюють, які дії сприятимуть кращому взаєморозумінню в класі і формуванню дружньої атмосфери. Лідери груп організовують обговорення, підтримують порядок і узагальнюють ідеї, які обираються для

реалізації у класі. Це формує вміння організовувати колектив, заохочує активність та ініціативу кожного учасника.

Інтерактивна робота з темою «Світ професій». Під час вивчення різних професій учні об'єднуються в групи для створення «міні-компаній», де кожна дитина виконує роль представника певної професії (лікаря, вчителя, інженера тощо), а лідер — у ролі «менеджера» організовує роботу команди. Лідер відповідає за загальну координацію, розподіл завдань і презентацію проєкту. Така діяльність допомагає дітям навчитися відповідальності, комунікації та організації.

Інтерактивні методи на уроках ЯДС у Новій Українській Школі допомагають дітям проявити ініціативу, співпрацювати та відчувати свою роль у команді, що поступово формує їхні лідерські навички. У процесі навчання молодші школярі не лише засвоюють нові знання, а й навчаються брати на себе відповідальність, проявляти активність, підтримувати одне одного та працювати над досягненням спільних цілей, що є важливими для розвитку лідерства і соціальної компетентності.

Інтерактивні методи навчання на уроках математики в Новій Українській Школі сприяють не лише кращому засвоєнню матеріалу, а й формуванню лідерських навичок у молодших школярів. Ось кілька конкретних прикладів таких методів, які допомагають розвивати ініціативність, організаторські здібності та вміння працювати в команді.

Математичні квести. Учитель організовує квест, де клас поділяється на команди, кожна з яких має свого лідера. Кожна команда отримує серію математичних завдань, розв'язуючи які, вони переходять від одного етапу до іншого. Лідер команди координує роботу учасників, розподіляє задачі, слідкує за часом і підбадьорює команду. Такий квест допомагає дітям розвивати вміння організовувати роботу групи та відчувати себе відповідальними за спільний результат.

Групова робота з ролями. Наприклад, під час вивчення теми «Арифметичні дії» учнів можна поділити на групи, де кожен отримує свою роль: «обчислювач», «перевіряючий», «вчений», «представник». Лідер групи координує обговорення, розподіляє ролі та контролює виконання завдання. Усі учасники вчаться взаємодіяти, а лідер отримує досвід керування процесом, що допомагає розвивати відповідальність і комунікативні навички.

Гра «Математичний марафон». Клас поділяється на дві команди, кожна з яких має свого капітана. Марафон включає різноманітні математичні завдання, які учні розв'язують по черзі. Капітан (лідер) організовує підготовку команди, мотивує учасників та приймає рішення, хто наступний виходитиме для вирішення завдання. Цей метод розвиває вміння швидко приймати рішення, підтримувати інших та бути лідером у командній діяльності.

Проект «Математичний ярмарок». Учні створюють проєкт «ярмарку», на якому продаються «математичні товари» (наприклад, задачі, загадки, математичні ігри). Лідер групи відповідає за організацію «торгівлі» — обирає товари, планує їхню презентацію, розподіляє ролі між учасниками. Такий підхід допомагає дітям розвивати навички лідерства, організації команди та комунікації.

Інтерактивні методи на уроках математики роблять навчання більш захопливим і надають учням можливість розвивати навички лідерства, а також самостійність, відповідальність і комунікаційні здібності. Ці навички важливі не лише для успіху в навчанні, а й для особистісного розвитку кожної дитини в колективі.

Додаток 3

Приклади ситуацій успіху на уроках в Новій українській школі

Ось кілька прикладів ситуацій успіху, які можна створити на уроках у Новій українській школі, щоб підтримати мотивацію учнів та сформувати в них впевненість у власних силах.

Ситуація успіху на уроці української мови: «Словниковий детектив».

На уроці української мови учитель може дати учням завдання дослідити нові слова за темою. Учні працюють у групах, де кожен учасник виконує свою роль — «детектив», «пошуковець», «дослідник». Учитель відзначає внесок кожного учня, підкреслюючи їхню унікальність у пошуку інформації, і робить акцент на тому, як кожен знайшов нові факти, які розширили знання всієї групи. Ця ситуація створює успіх, бо учні відчувають, що кожен їхній внесок цінний для колективного результату.

Ситуація успіху на уроці математики: «Математичний квест». На уроці математики вчитель організовує квест, де учні проходять етапи з завданнями різної складності. На кожному етапі вони отримують завдання і в команді вирішують їх, допомагаючи один одному. Учитель підтримує дітей, заохочуючи їх словами: «Я впевнений, ви зможете!», «Спробуймо разом». Після успішного завершення квесту кожна команда отримує диплом «Математичних дослідників», а кожен учасник отримує індивідуальні компліменти від учителя за свої зусилля. Це допомагає учням відчути успіх, зміцнюючи віру в свої математичні здібності.

Ситуація успіху на уроці літературного читання: «Літературна рольова гра». Після прочитання казки або оповідання учні обирають собі ролі персонажів для інсценізації, яку підготують у групах. Учитель пропонує роль лідера кожної групи, хто розподілить завдання і допоможе кожному втілити свого персонажа. Учитель заохочує учнів, висловлюючи впевненість у їхніх акторських здібностях: «Я знаю, що ви чудово зіграєте свого героя!» Після

виступу кожна група отримує слова вдячності за творчий підхід, а кожен учень — індивідуальні компліменти за те, як вдало він передав образ свого персонажа.

Ситуація успіху на уроці «Я досліджую світ»: *«Мініпроект про природу»*. Учитель пропонує дітям дослідити тему природи (наприклад, «Життя дерев восени») і підготувати мініпроект у групах. Кожен учень отримує завдання дослідити певний аспект (наприклад, листя, корені або зміни в кольорах), а лідер групи збирає всі частини в єдиний проєкт. Учитель підтримує кожного, надаючи поради та підказки. Після завершення проєкту кожна група презентує результати, а вчитель робить акцент на значущості досліджень, що були проведені, і хвалить за спільну роботу. Учні відчують себе дослідниками, що дає їм радість від виконаної роботи та гордість за внесок у команду.

Створення ситуацій успіху таким чином допомагає учням розвивати впевненість, підтримує їхню мотивацію та створює позитивне ставлення до навчання, що є основою успішної освіти в Новій українській школі.

Додаток К

Програма курсу підвищення кваліфікації вчителів початкових класів до формування лідерських навичок у молодших школярів як чинника їх соціальної компетентності

Мета курсу: розвиток теоретичних знань і практичних навичок у формуванні лідерських якостей та соціальної компетентності у молодших школярів.

Завдання курсу:

- ознайомити вчителів із сучасними підходами до формування лідерських навичок у дітей молодшого шкільного віку.
- поглибити розуміння соціальної компетентності та її зв'язку з лідерськими якостями.
- вдосконалити навички використання інтерактивних методів і технологій для розвитку лідерства та соціальної взаємодії серед учнів.
- навчити учителів створювати емоційно-комфортне середовище для формування лідерських навичок.
- розвинути навички саморефлексії вчителя щодо власної ролі у процесі формування лідерських якостей у дітей.

Цільова аудиторія: учителі початкових класів, вихователі, педагоги, зацікавлені у розвитку соціально-лідерського потенціалу своїх учнів.

Структура програми

Модуль 1. Теоретичні основи формування лідерських навичок у молодших школярів

- ***Зміст і значення лідерських навичок у початковій школі:*** розгляд теоретичних підходів до лідерства, розвиток соціальної компетентності як основи для формування лідерських якостей.
- ***Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерства у дітей:*** вікові особливості, роль емоційно-ціннісного компоненту та вплив середовища на розвиток лідерських якостей.

Модуль 2. Методи та технології формування лідерських навичок

- **Інтерактивні методи для формування лідерських якостей:** робота в групах, рольові ігри, проекти та їх вплив на соціалізацію і лідерство.
- **Технології розвитку комунікативних навичок та співпраці:** впровадження методів «Коло ідей», «Мозковий штурм», «Дискусія в парах» для розвитку вміння співпрацювати та спілкуватися.
- **Ситуаційні вправи для розвитку ініціативності:** навчальні ситуації та завдання, що стимулюють прояв лідерських якостей.

Модуль 3. Практичні підходи до формування лідерських якостей у початковій школі

- **Створення ситуації успіху:** важливість позитивного підкріплення та підтримка самостійності дітей.
- **Роль учителя у створенні лідерського середовища:** рефлексія власної ролі, індивідуальний підхід до кожного учня, застосування емоційно-ціннісного підходу.
- **Розвиток умінь вирішувати конфлікти та будувати взаємини:** тренінги для вчителів щодо розв'язання конфліктів, налагодження ефективного спілкування в класі.

Модуль 4. Рефлексивний компонент та самовдосконалення вчителя

- **Рефлексія як інструмент професійного розвитку:** практики саморефлексії, вміння аналізувати результати власної діяльності щодо розвитку лідерських якостей учнів.
- **Оцінка власного педагогічного досвіду:** самоаналіз, оцінка успішності методів та підходів, вдосконалення практичних навичок у формуванні соціально-компетентної особистості.

Форми та методи роботи

- **Лекції та семінари** з обговоренням теоретичних і практичних аспектів лідерства.
- **Практичні заняття** для відпрацювання інтерактивних методів навчання.

- **Групові та індивідуальні консультації** для аналізу власної педагогічної діяльності.
- **Тренінгові сесії** для розвитку комунікації, навичок співпраці та створення ситуацій успіху.
- **Рефлексивні вправи** та саморефлексія, обговорення досвіду інших вчителів, аналіз кейсів.

Очікувані результати

Після завершення курсу учасники зможуть:

1. Використовувати інтерактивні методи для розвитку лідерських якостей та соціальної компетентності учнів.
2. Застосовувати підходи до створення комфортного емоційного середовища для формування лідерських навичок.
3. Проводити діагностику та моніторинг рівня розвитку соціальних навичок та лідерських якостей учнів.
4. Аналізувати власну педагогічну діяльність та розвивати рефлексивні навички для підвищення ефективності навчання.
5. Ефективно створювати ситуації успіху для кожного учня, що підвищує їх мотивацію до навчання і сприяє їх соціальній адаптації.

Оцінювання та сертифікація

- **Завдання для самооцінки та рефлексії** на кожному етапі курсу.
- **Практичний іспит** або кейс-стаді щодо роботи з інтерактивними методами формування лідерських навичок.
- Після успішного завершення курсу учасники *отримують сертифікат* про підвищення кваліфікації.

Ця програма курсу забезпечує вчителів знаннями та практичними інструментами, які дозволяють формувати у молодших школярів лідерські навички як важливий аспект їхньої соціальної компетентності.